

Is « Das Kapital » een wetenschappelijk werk?

Gedurende ongeveer een halve eeuw hebben de « marxistische » en de « westerse » wetenschap en filosofie zich zoveel mogelijk onafhankelijk ontwikkeld en een groot wederzijds wantrouwen aan de dag gelegd. De laatste jaren schijnt deze toestand op beide fronten te veranderen. Getuigen hiervan zijn, in diverse domeinen, de werken van een G. Klaus ⁽¹⁾ in de DDR b.v., de interpretaties van Marx in strukturalistische zin van de Franse kommunist L. Althusser ⁽²⁾ en de belangstelling van de westerse economen voor de marxiaanse economie : J. A. Schumpeter b.v. schakelt Marx in zijn « *History of Economic Analysis* » ⁽³⁾ in als een econome onder de anderen. Een groot aantal niet-marxistische economen schijnt nu de mening toegedaan dat : « If Marx had been studied as a serious economist, instead of being treated on the one hand as an infallible oracle and on the other as a butt for cheap epigrams, he would have saved us all a great deal of time » ⁽⁴⁾.

Het lijkt ons meer dan waarschijnlijk dat de scheiding tussen het westerse en het marxistische denken niet te wijten is aan intrinsiek wetenschappelijke redenen maar sociologisch verklaard dient te worden ⁽⁵⁾. We willen hier

(1) Cfr. o.m. G. KLAUS : *Kybernetik und Gesellschaft*, Verlag der Wissenschaften, Berlin 1964.

(2) L. ALTHUSSER : *Pour Marx*, Maspero, Paris, 1966. L. ALTHUSSER e.a. : *Lire le Capital* (2 delen) Maspero, Paris, 1965.

(3) J. A. SCHUMPETER : *History of Economic Analysis*, G. Allen and Unwin, London 1961.

(4) Joan ROBINSON : « Marx, Marshall and Keynes » in *The Delhi School of Economics*, Occasional Paper N°. 9 (1955) p. 27 geciteerd in Irma ADELMAN : *Theories of Economic Growth and Development*, Stanford University Press, Stanford, California 1961, p. 93.

(5) In de URSS lijkt het fenomeen te vergelijken met de neiging tot beklemtonen van specifieke trekken die vele relatief onderontwikkelde landen hebben. In het Westen heeft natuurlijk vooral de vrees voor de revolutionaire aspecten van het marxisme gespeeld. De, in ieder geval niet ondubbelzinnige, notie « dialektiek » is dan een soort symbool van onverzoenbaarheid geworden.

een poging doen om zekere aspecten van Marx' hoofdwerk, *Das Kapital* (6) te ontleden uitgaande van de huidige angelsaksische filosofie van de wetenschap en zo trachten aan te tonen dat er inderdaad geen intrinsiek wetenschappelijke onverenigbaarheid bestaat. Het bewijs van deze stelling wordt in dit artikel evenwel niet op een volkomen sluitende manier geleverd: enerzijds omdat de studie niet gedetailleerd genoeg is, anderzijds omdat de filosofie van de wetenschap nog niet ver genoeg ontwikkeld is om op bevredigende wijze toegepast te worden in een studie over de « wetenschappelijkheid » van een concreet werk. De filosofie van de wetenschap beschrijft voor 't ogenblik eerder een type of beter een « Gestalt » (7) van wat de wetenschap is en het ontbreekt haar aan een metriek, die o.m. zou moeten toelaten uit te maken welke afwijkingen van het type als aanvaardbaar kunnen beschouwd worden (8).

Enkele aspecten van de hedendaagse filosofie van de wetenschap

We kiezen als uitgangspunt voor onze confrontatie van *Das Kapital* met de moderne filosofie van de wetenschap het DN-schema van Hempel en Oppenheim (9). Het lijkt ons typisch voor de huidige filosofie van de wetenschap. Het is echter zeer globaal. We zullen dus één soort wetenschappelijke werken (waarvan o.i. *Das Kapital* deel uitmaakt) nader definiëren; nl. de sociaal-wetenschappelijke theorie, die slechts een bepaalde,

(6) Bij het citeren referen we, tenzij anders is aangeduid, naar de uitgave van M. RUBEL (Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1965) wanneer we het eerste boek van *Das Kapital* en de vroegere werken van Marx citeren. Voor de twee volgende boeken hebben we de uitgave van de Editions Sociales, respectievelijk 1960 en 1957, gebruikt. De vertaling van het eerste boek is die van J. ROY, nagekeken en verbeterd door K. MARX zelf. De twee volgende boeken zijn, in de door ons gebruikte uitgave, vertaald door E. COGNIOT, C. COHEN-SOLAL en G. BADIA.

(7) In de betekenis waarin de term o.m. gebruikt wordt in J. VON KEMPSKI: « Zur Logik der Ordnungsbegriffe, besonders in den Sozialwissenschaften » in *Studium Generale* vijfde jaargang, 1952, p. 215. Springer-Verlag, Heidelberg und Berlin.

(8) Zoals we verder zullen zien is dit een toestand waarin ook de meeste sociale wetenschappen verkeren.

(9) « DN-schema » wordt als afkorting bebruikt voor « deductief-nomologisch schema ». Het DN-schema werd opgesteld, in de door ons gebruikte vorm, in C. G. HEMPEL en P. OPPENHEIM: « Studies in the logic of explanation », voor het eerst verschenen in 1948 en herdrukt in C. G. HEMPEL: *Aspects of scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*, 1965, p. 243 en volgende. Het schema wordt ook als uitgangspunt genomen in I. SCHEFFLER: *The Anatomy of Inquiry*, Alfred A. Knopf, New York, 1963. Waar we dit laatste werk citeren, verwijzen we echter naar de onvolledige Franse vertaling: *Anatomie de la Science*, Éditions du Seuil, Paris 1966.

in vergelijking met de in de natuurwetenschappen bereikte, lage graad van homomorfie met de werkelijkheid vertoont. Onze studie blijft ook hier evenwel betrekkelijk algemeen. We gaan dus niet in op alle specifieke moeilijkheden van de methodologie van de sociale wetenschappen.

*Het DN-schema en zijn interpretatie in verband
met de wetenschappelijke theorie*

Volgens het DN-schema zijn er vier voorwaarden, waaraan een verklaring moet voldoen :

R1 : Het explanandum moet een logisch gevolg zijn van het explanans ;

R2 : Het explanans moet de algemene wetten, nodig voor de deductie van het explanandum, bevatten ;

R3 : Het explanans moet een empirische inhoud hebben ;

R4 : De oordelen die het explanans uitmaken moeten waar zijn.

In de formulering van deze vier voorwaarden komen een aantal termen voor waarvan de betekenis niet zonder meer duidelijk is. Het schema dient dus geïnterpreteerd. We zullen bij de interpretatie trachten zoveel mogelijk rekening te houden met de praktijk van de wetenschappelijke activiteit. Hierdoor wordt het noodzakelijk sommige termen in een brede betekenis te nemen. Het schema wordt zo minder rigoureuus ⁽¹⁰⁾.

Ad R1 : Een volledige deductieve redenering kan slechts gemaakt worden in een geaxiomatiseerde theorie. We worden verder niet met zulke theorieën gekonfronteerd. We voeren dus het begrip « quasi-deductief » in ⁽¹¹⁾ als karakterisering van redeneringen die in de richting van een volledig deductief schema gaan zonder volledig aan de voorwaarden ervan te voldoen. De in de sociale wetenschappen als « deductief » aangeduide stelsels zijn gewoonlijk van deze quasi-deductieve soort. Het hoeft dus geen betoog dat ze, volgens de criteria van het DN-schema, onvolledig zijn. Uit het feit dat de deductie alleen in volledig geaxiomatiseerde theorieën voorkomt, volgt natuurlijk ook dat het van de keuze van axiomastelsel afhangt of iets een « logisch gevolg » is van iets anders ⁽¹²⁾.

(10) We gaan hierbij vooral uit van E. NAGEL : *The Structure of Science* Routledge and Kegan, P., London, 1961.

(11) Cfr. voor een nadere bepaling van dit begrip : Richard S. RUDNER : *Philosophy of Social Science*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N.J. 1966.

(12) Deze opmerking is in se natuurlijk banaal. Ze heeft echter voor gevolg dat het gehele debat over « dialektiek » in feite slechts kan gevoerd worden na een axiomatisering van de notie « dialektiek ». Dit verklaard gedeeltelijk waarom dit, voor de marxisten, zo belangrijk begrip in ons werk verwaarloosd kan worden. De verdere verklaring is te vinden in het feit dat er o.i. geen beroep moet gedaan worden op een of andere

Ad R2 : Voor een overzicht over de discussie over het begrip « algemene wet » verwijzen we naar Nagel ⁽¹³⁾ en Hempel ⁽¹⁴⁾. Samenvattend kunnen we zeggen dat noch de fisische noch de logische noodzakelijkheid kunnen weerhouden worden als voorwaarden voor het wet-zijn van een « universal conditional ». Een wet kan bepaald worden als « een universal conditional dat niet kan vervangen worden door een conjunctie van een eindig aantal afzonderlijke uitdrukkingen over de objekten waarover de wetmatigheid uitgedrukt wordt », of nog iets zwakker : « the evidence for it (de wet) is not known to coincide with its scope of predication and ... its scope is not known to be closed to any further augmentation » ⁽¹⁵⁾. In verband met wat volgt is het wel belangrijk op te merken dat het dus niet nodig is dat het toepassingsveld tijd- en ruimtelijk onbeperkt is ⁽¹⁶⁾.

We kunnen de wetten indelen in kwantitatieve en kwalitatieve. Van de eerste soort dienen we vooral de statistische nader te beschouwen. Indien men uitgaat van een strikt determinisme ⁽¹⁷⁾, kan men deze soort beschouwen als de voorlopige uitdrukking van een meer exakte wet. We zullen deze stelling innemen. Deze houding is in verband te brengen met de opvatting volgens dewelke een statistische korrelatie op zichzelf geen volledige verklaring kan genoemd worden. De bedoeling van dit aanvaarden van het determinisme is nochtans minder op te vatten als een epistemologische of ontologische stellingname, dan wel als een methodologische : we menen dat het, zeker in de sociale wetenschappen, heuristisch gezien vruchtbaarder is, statistische wetten niet als definitief te beschouwen. Voor de omzetting van een statistische korrelatie in een als bevredigend te beschouwen verklaring, zie b.v. Nagel, o.c. p. 509-520.

De tweede soort wetten, de kwalitatieve, drukken alleen maar een kwalitatief verband uit. Men kan een onderscheid maken tussen :

intuïtieve betekenis van « dialektiek » om de voornaamste quasi-deduktieve redeneringen uit *Das Kapital* te rekonstrueren. Schumpeter (o.c. p. 414) drukt een soortelijke overtuiging uit. We menen echter dat hij het impakt van de « dialektiek op het werk van Marx onderschat. De « dialektiek » lijkt zeer weinig Marx' economische analyse beïnvloed te hebben maar wel zijn visie op de geschiedenis. Gezien we ons hier echter houden bij een studie van Marx' economische theorie, worden we niet verder met dit probleem gekonfronteerd.

(13) O.c. p. 47-152.

(14) C. G. HEMPEL : *Philosophy of natural Science*, Prentice-Hall, 1966 passim.

(15) Nagel, o.c. p. 63.

(16) Cfr. in de natuurwetenschappen b.v. de wetten van Kepler.

(17) We gaan niet in op de problemen die het aanvaarden van het determinisme meebrengt in de moderne fysika.

a) wetten die beweren dat er een onveranderlijk samengaan van bepaalde eigenschappen in een objekt van een bepaalde soort voorkomt. Dus wetten van de vorm « indien x tot de klasse y behoort, dan heeft x de eigenschappen a, b, ..., n ».

b) wetten die uitdrukken dat gebeurtenissen zich in een onveranderlijke temporale orde voordoen. In deze categorie vallen bepaalde kausale wetten en de « ontwikkelingswetten », die slechts een noodzakelijke en geen voldoende voorwaarde geven opdat een gebeurtenis zich zou voordoen en waarbij het antecedent en het konsequent niet kontinu zijn. Ook deze wetten kunnen slechts als onvolledige verklaringen beschouwd worden.

Het lijkt aanvaardbaar het vervangen van kwalitatieve wetten door kwantitatieve als een vooruitgang in de wetenschap te beschouwen. In de sociale wetenschappen zijn zulke wetten voor 't ogenblik echter alleen te verkrijgen ten koste van een sterke vereenvoudiging van het model ⁽¹⁸⁾.

Ad R3: Hier stuiten we o.i. op de grootste moeilijkheid van het DN-schema, nl. de definitie van « empirisch ». Men kan menen dat een empirische inhoud kan toegeschreven worden aan een uitdrukking waarvan de niet-logische termen « waarneembaar » zijn. Men kan zich echter afvragen of de klasse der waarneembare dingen eigenlijk niet leeg is, wanneer tenminste een definitie zoals die van Hempel aanvaardt: « ... it should include all those things, properties and processes whose presence can be ascertained by normal human observers 'immediately', without the mediation of special instruments or of interpretative hypotheses or theories » ⁽¹⁹⁾. Immers gelijk welk begrip — hoe aanwijsbaar het voorwerp ook is waar het betrekking op heeft — is het resultaat van betrekkelijk ingewikkelde procedures en, dikwijls impliciete, teoretisering. Elders lijkt Hempel ⁽²⁰⁾ trouwens de mening toegedaan dat het experimenteel-waarneembare niet kan beschouwd worden los van de theoretische konstruktie. Losstaande uitdrukkingen zouden dus eigenlijk geen betekenis hebben. Het onderscheid tussen waarneembaar, experimenteel en theoretisch zou dus vooral een graadsverschil zijn ⁽²¹⁾. Nemen we aan dat

(18) We gebruiken de term « model » in de betekenis « geheel van uitdrukkingen, dat de bedoeling heeft een min of meer homomorfe beschrijving van de werkelijkheid te geven ». Een eenvoudig model heeft betrekkelijk weinig elementen en geeft slechts enkele relaties tussen deze elementen aan. De graad van homomorfie tussen een eenvoudig model en de meestal komplekse werkelijkheid is dan ook laag.

(19) Hempel, o.c., p. 81-82.

(20) C. G. HEMPEL: « Empirical criteria of cognitive significance » in *Aspects of scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science* » pp. 101-102.

(21) Gesteld echter dat het probleem van het onderscheid tussen waarneembaar en theoretisch opgelost is — eventueel op intuïtieve wijze. Men kan zich dan afvragen of

een theorie bestaat uit « 1) an abstract calculus that is the logical skeleton of the explanatory system, and that 'implicitly defines' the basic notions of the system ; 2) a set of rules that in effect assign an empirical content to the abstract calculus by relating it to the concrete materials of observation and experiment ; and 3) an interpretation.... for the abstract calculus, which supplies some flesh for the skeletal structure in terms of more or less familiar conceptual or visualizable materials » (22). De « concrete materials of observation and experiment » zijn dan o.i. zeer afhankelijk van wat cultureel als aanvaardbare of verspreide observatie-techniek beschouwd wordt. Dit is duidelijk merkbaar in de sociale wetenschappen waar dikwijls statistische gegevens als basisgegevens beschouwd worden. Tussen de statistieken, die door de econoom b.v. als « bewijs » voor zijn theorie aangenomen worden, en de werkelijkheid ligt de wetenschap en de theorie der statistiek. Wat dus in de economie als « experimentele » wetten ingevoerd wordt, is helemaal niet experimenteel maar afhankelijk van een andere theorie, die zelfs niet kan beschouwd worden als een « eenvoudige » meettechniek. Dit lijken de economen en sociologen die, ontmoedigd door de moeilijkheden van de theoretisering van de sociale wetenschappen, zich willen houden aan « experimentele » wetten zonder theoretische kontekst, niet altijd in te zien. Dit heeft een nefaste weerslag op de ontwikkeling van de sociale wetenschappen. Immers, terwijl de afwijking door de meetinstrumenten veroorzaakt in de natuurwetenschappen gewoonlijk nauwkeurig bestudeerd wordt, besteden de sociale wetenschappen dikwijls weinig aandacht aan het probleem en worden er statistieken geproduceerd en gebruikt, die een graad van schijnbare nauwkeurigheid hebben, die in feite met de gebruikte methode niet kan bereikt worden (23).

het nuttiger is abstracte theorieën op te bouwen dan wel ze te vervangen door sets wetten, die opgesteld zijn in wat men als een observatietaal beschouwt. Wat geformaliseerde systemen betreft kan dit gedaan worden volgens the teorema van Craig, dat aantoonde dat men — eens een observatietaal gegeven — een systematisering van de observatieoordelen in de theorie kan vervangen door een systematisering in de observatietaal. Voor een samenvatting van het teorema verwijzen we naar C. G. HEMPEL : « The Theoretician's Dilemma » in *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. II, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1963, p. 37-98, en Nagel, o.c. p. 196-137. Het teorema is echter geen argument tegen de wetenschappelijke theorie omdat het aantal axioma's in de observatietaal enorm groot en eventueel zelfs niet eindig is en alle afleidingen uit de axioma's op voorhand dienen gekend te zijn. Waar het over de sociale wetenschappen gaat is het teorema natuurlijk nog van ondergeschikt belang omdat er weinig geformaliseerde theorieën in voorkomen.

(22) Nagel, o.c. p. 90.

(23) Cfr. O. MORGENSTERN, *On accuracy in economic information*, Princeton University Press, New Jersey, 1963 voor meer details over dit onderwerp.

Ekonomische wetten zijn niet alleen afhankelijk van de statistiek: men kan een economische theorie zo ingewikkeld maken als men wil, om ze te verifiëren⁽²⁴⁾ moet men « economische modellen »⁽²⁵⁾ opstellen, die in wiskundige formules om te zetten zijn. Hierbij wordt een idealisering doorgevoerd, die afhangt van de ontwikkeling van de wiskundige technieken op een bepaald ogenblik. De benadering kan dan verbeterd worden door het inschakelen van, door één of andere techniek gevonden, parameters in de wiskundige vergelijkingen. Deze parameters zijn dan weer onjuist en de fouten hangen af van de wijze waarop de parameters verkregen werden. De formules moeten bovendien technisch kunnen uitgewerkt worden, wat o.m. afhangt van de graad van ontwikkeling van de computertechniek. We zien dus dat wat als « empirisch » beschouwd wordt door de econoomist in feite en in principe afhangt van de ontwikkelingsmogelijkheden van bepaalde wiskundige technieken⁽²⁶⁾. We kunnen het probleem van de principiële verifieerbaarheid van een (economische) theorie dus niet eens en voor altijd oplossen, en we kunnen het in concreto voor een bepaalde theorie op een bepaald ogenblik niet oplossen zonder enorme technische problemen van zeer verscheiden aard te onderzoeken.

Uit wat voorafgaat blijkt dat het o.i. geen zin heeft « theorieën » te trachten uit te schakelen ten voordele van meer « empirische » of « experimentele » wetten. We zouden deze stelling met des te meer klem willen verdedigen omdat ook de « verklaring » volgens ons slechts in theoretische kontekst haar plaats vindt. De notie « verklaring » heeft bij de filosofen van de wetenschap niet altijd dezelfde draagwijdte. Hempel en Oppenheim schijnen het voldoen aan het DN-schema als een bevredigende definitie te beschouwen. Scheffler houdt bovendien rekening met de kronologische volgorde waarin bepaalde elementen voorkomen⁽²⁷⁾. Nagel gebruikt impliciet een zeer brede betekenis waar hij b.v. zegt: « ...sciences seek to discover and to formulate in general terms the conditions under which events of va-

(24) Zoals we hoger geïmpliceerd hebben, heeft de notie « verifikatie » volgens ons dus een relatieve betekenis en is de verifikatie die als bevredigend beschouwd wordt afhankelijk van de stand van de wetenschap op een bepaald ogenblik.

(25) De term « model » heeft in de ekonomie een speciale betekenis: terwijl een ekonomische theorie de gehele, als ekonomisch beschouwde, werkelijkheid tracht te verklaren op een zeer abstrakt niveau, struktueert een ekonomisch model een betrekkelijk klein gedeelte van de ekonomische werkelijkheid op een meer voor empirische verifikatie vatbare en liefst matematische wijze.

(26) De afhankelijkheid van de ekonomie van andere theorieën op het punt van de verifieerbaarheid is nog duidelijker waar het gaat om socio-psychologische georiënteerde theorieën.

(27) Scheffler, o.c. p. 60

rious sorts occur, the statements of such determining conditions being the explanations of the corresponding happenings » (28).

Een meer bevredigende benadering van wat men onder « verklaring » gewoonlijk verstaat, schijnt gegeven, uitgaande van een hiërarchie van « wetten » zoals b.v. Feigl (29) opstelt: wat de verklaring voor hem intuïtief karakteriseert is niet een temporale orde, maar wat hij ironisch (« as metaphysicians call it ») een « real insight into the nature of things » noemt. Het klasseren van een bepaald feit in een bepaalde klasse heeft dan geen « verklarende » waarde, het aangeven van de relaties in een betrekkelijk uitgebreid kennisveld door een hiërarchie van « lawlike statements » bevredigt de behoefte aan verklaring wel.

Feigl onderscheidt dan verschillende graden van theorieën, al naargelang hun niveau van abstraktie en de « deeper interpretation » die ze geven van de feiten; wij zouden eerder zeggen al naargelang het aantal relaties tussen de elementen dat eruit af te leiden is en de omvang van het kennisveld dat zo tot een geheel verwerkt wordt. Op een laag niveau plaatst hij dan de wetten die funktionele relaties tussen relatief-direkt te observeren grootheden uitdrukken, en op een nog lager niveau, de beschrijving (30). Volgens zo'n schema is een « verklaring » natuurlijk relatief. De beschrijving is ook niet zeer akkuraat maar het intuïtief begrip « verklaring » lijkt er beter mee benaderd dan met de hoger geciteerde opvattingen.

Indien we deze uitweiding nu samenvatten in verband met het begrip « empirisch » kunnen we zeggen dat: 1) het begrip kultuurgebonden is; 2) het onmogelijk is een strikt onderscheid te maken tussen wat « empirisch » is en wat niet; 3) het onnodig is te trachten zo dicht mogelijk bij het, intuïtief, als empirisch aanvaarde te blijven in wetenschappelijke konstrukties. De koherentie van een wetenschappelijke konstruktie en het bestaan van « goede redenen » om ze te gebruiken lijken ons belangrijker (31).

Ad R4: Het criterium « waar » wordt ingevoerd omdat « ... la condition de « bonne confirmation » entraîne des conséquences fâcheuses en ce qui

(28) Nagel, o.c. p. 4.

(29) H. FEIGL: « Some Remarks on the Meaning of Scientific Explanation », in *Readings in Philosophical Analysis*, uitgegeven door H. Feigl en W. Sellars, Appleton-century-crofts, New-York, pp. 510-514.

(30) Men kan zich afvragen of dit niveau, in zijn zuivere vorm, eigenlijk wel bestaat, volgens ons bestaat het niet.

(31) Volgens deze opvatting is het dan ook niet helemaal mogelijk metafysische oordelen uit te schakelen, wel kan men beperkende regels invoeren om ad hoc verklaringen te vermijden. Men kan b.v. eisen dat elk experimenteel concept, dat door korrespondentieregels kan geassocieerd worden met theoretische uitdrukkingen, moet voorkomen in minstens twee onafhankelijke wetten, die van de theorie af te leiden zijn. Op de aard van de korrespondentieregels gaan we niet in. Het is alleszins duidelijk dat een « term-to-term »-korrespondentie niet kan geëist worden,

concerne l'usage que nous faisons communément du concept d'explication : considérons un certain explanans d'abord bien confirmé et maintenant infirmé, cette condition nous amènerait à dire que l'explanans en question a d'abord donné une explication authentique mais que ce n'est plus le cas maintenant »⁽³²⁾. Dit lijkt ons niet zo'n bezwaar : alle wetenschap is tenslotte relatief⁽³³⁾. Het lijkt ons dus beter het criterium « goede konfirmatie » te aanvaarden dan het criterium « waar ». Deze houding schijnt des te meer aangewezen omdat we theorieën als explanantes beschouwen en het probleem « waar-vals » in dat verband zeer dubbelzinnig is. Nagel b.v. geeft vier verschillende betekenissen waarin het niet uit te maken is of een theorie als mogelijk vals of waar moet beschouwd worden⁽³⁴⁾ :

1. een eerste reden om theorieën als waar of vals te beschouwen is formeel : theorieën bestaan uit oordeelsfuncties, niet uit oordelen. Het bijvoegen van een existentiële kwantor volstaat om over te gaan van 'noch waar noch vals' naar 'waar of vals' in die betekenis ;

2. theorieën gebruiken « limiting » concepten, die geen equivalent hebben in de werkelijkheid. Men zal dan de theorie als waar of vals beschouwen al naargelang men de afwijking van de ideale, « limiting » concepten tot de werkelijkheid als al dan niet belangrijk beschouwt ;

3. dezelfde verschijnselen worden soms uitgelegd door twee niet-kompatibele theorieën. Indien de ene theorie niet kan gezien worden als een eenvoudiger verklaring voor een minder uitgebreid kennisveld dan de andere, wordt er gewoonlijk gewezen op het relatieve karakter van de kennis, om te beweren dat uiteindelijk één van de twee waar of vals zal zijn ;

4. een verdere reden om niet van waar of vals te spreken voor theorieën kan gevonden worden in de gevolgen van het teorema van Craig, dat aantoonst dat bij een overzetten van theoretische wetten in experimentele wetten op axiomatische wijze vooraf alle ware oordelen moeten gekend zijn. Voor een wetenschappelijke theorie kan het dus niet primordiaal zijn « waar » te zijn, maar nuttig. Op het ogenblik dat ze zeker « waar » is, wordt ze onnuttig.

Het probleem van de toepasselijkheid van het criterium « waar » of « vals » op een theorie zal zich echter blijven stellen wanneer men zoekt

(32) Scheffler, o.c. p. 36-37.

(33) Bovendien kan men zich afvragen wat de term « waar » voor Scheffler hier betekent : hij zegt : « On n'a pas à supposer que ces lois générales elles-mêmes soient-explicitement données comme démontrables à partir des observations dont on dispose » (p. 37). Het explanans wordt dus op inductieve wijze gevonden. De inductie nu is, volgens Scheffler, juist verbonden met het vinden van « goede redenen » dus een voldoende graad van konfirmatie.

(34) O.c. p. 257.

naar een klare omschrijving van het begrip « goed gekonfirmeerd », omdat de pogingen om deze omschrijving te vinden zullen uitgaan van een nuancing van de waar/vals dichotomie door graden van waarheid en valsheid in te voeren. Dit belet evenwel niet dat de opwerpen, die tegen de huidige waar/vals opvatting bestaan, kunnen wegvallen wanneer men overgaat van een gepolariseerde naar een seriële indeling. De eerste opwerping zou haar formele waarde behouden, maar we menen dat de drie andere hun belang verliezen.

Het grote probleem waarop het DN-schema uitmondt is het probleem van de konfirmatie. We kunnen er echter niet ver op ingaan :

1. zoals we verder zullen zien is de methode van Marx van die aard, dat de gegevens om uit te maken of zijn uitgangspunt « goed gekonfirmeerd » was, niet uit de tekst zelf af te leiden zijn ;

2. de theoretische studies over de konfirmatie zijn in een stadium waarin het amper mogelijk is te zeggen wat de voorwaarden voor een konfirmatie van een experimentele wet zijn, maar zeker niet voor een geheel theoretisch apparaat ⁽³⁵⁾.

In de laatste onderzoeken over het probleem zijn echter wel enkele karakteristieken naar voren gekomen die we vlug willen vermelden.

Het probleem der konfirmatie kan in grote lijnen herleid worden tot het probleem der inductie, zoals het zich voor de hedendaagse empiristen stelt. D.w.z. hoe komen we aan de algemene wetten op alle niveau's? Het zoeken naar een oplossing voor dit probleem is lang vertraagd door een verkeerd stellen van het probleem en de pogingen de inductie tot een soort deductie te herleiden. Scheffler stelt het probleem op de moderne manier :

« Quelle que soit la façon dont on justifie les jugements inductifs on doit reconnaître qu'on ne peut jamais les garantir impeccablement en s'appuyant sur les données dont on dispose. Qu'ils soient justifiés, d'une façon ou d'une autre, il peut advenir qu'ils soient faux en réalité bien que fondés sur des énoncés vrais tirés de l'observation. C'est, d'ailleurs ce trait qui les distingue des conclusions déductives. Mais — et c'est là une proposition radicale — il faut totalement rejeter la présupposition que la justification rationnelle idéale *exige* quelque type de garantie déductive, que cette garantie porte sur les prédictions particulières ou sur les procédés qui permettent de les formuler. Au contraire, l'emploi normal et exact d'expressions telles que 'rationnel', 'raisonnable', 'justifié', 'fondé sur de bonnes raisons', etc. concerne

(35) Cfr. Scheffler, o.c., tweede deel voor een uitvoerige discussie van dit probleem.

leur application à des énoncés portant sur des cas non encore observés et donc à des énoncés qu'il est *impossible* de déduire des données qu'on possède » (36).

Hiermee is dan het probleem wel in een nieuwe vorm gesteld maar niet opgelost; men blijft zoeken naar een « geldig » inductiekriterium, naar de reden waarom sommige uitspraken als algemene wetten aanvaardt worden en andere niet. Hempel heeft ook aan dit probleem een aantal studies gewijd, maar zoals we reeds zegden enkel uitgaande van experimentele algemene wetten. Hij pogde een zuiver syntaktische definitie te vinden. Anderzijds heeft Goodman (37) het probleem benaderd door extra-semantische en extra-syntaktische elementen in rekening te brengen, en door rekening te houden met de historische kontekst waarin de « algemene wet » aanvaard werd.

In laatste instantie zou zo'n studie dan natuurlijk ook de inductieve basis moeten geven van de als deductie aanvaarde procedures van een bepaalde periode.

Bij de bespreking van een wetenschappelijk werk moet de vraag naar de « geldigheid » van de hypotesen, dus gesteld worden in het licht van de ontwikkeling van de wetenschap op het ogenblik dat het werk geschreven werd.

Besluit: Indien het DN-schema een goede leidraad is voor het toetsen van de wetenschappelijkheid van verklaringen, geeft het o.i. toch niet alle voorwaarden waaraan een volledige wetenschappelijke verklaring zou moeten beantwoorden: voor ons is een verklaring slechts mogelijk in een systematisch geheel van wetten. Het schema stelt dus de theorie niet zo centraal als wij denken dat ze is voor de wetenschappelijke verklaring (38). Anderzijds moet het DN-schema versoepeld worden om op de reële wetenschappelijke arbeid toepasselijk te zijn. De versoepeling is door Hempel zelf herhaaldelijk besproken (39). Hij voert het begrip « explanation sketch » in voor de wetenschappelijke verwezenlijkingen, die bij verdere uitwerking zouden kunnen beantwoorden aan het DN-schema. Wij gaan hier niet in op alle vormen die « explanation sketches » kunnen aannemen, maar beperken ons tot het beschrijven van een soort onvolledige theoretische konstruktie, die volgens ons een grote rol speelt in de sociale wetenschap.

(36) O.c. p. 156.

(37) N. GOODMAN: *Fact, Fiction and Forecast*, 1955, geciteerd door Scheffler, o.c.

(38) Het DN-schema heeft echter het voordeel ook op andere wetenschappelijke activiteiten dan de verklaring toepasselijk te zijn. Bij de toepassing op de voorspelling moet het echter verzwakt worden (cfr. Scheffler, o.c. p. 70).

(39) Zie b.v. C. G. HEMPEL: « Aspects of scientific Explanation » in *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*.

Het type-model ⁽⁴⁰⁾

We gaan uit van de veronderstelling dat men tracht een model te vinden voor bepaalde aspecten van de werkelijkheid. Indien men nu van het begin af duidelijk wil stellen dat men slechts een bepaalde graad van homomorfie bereikbaar acht en dus bewust een aantal aspecten van de beschouwde werkelijkheid verwaarloost, kan men iets opbouwen dat gelijk is op een empirische typologie. Een typologie heeft gewoonlijk als essentiële eigenschap een ordeningsrelatie van hetgeen ze als haar universum beschouwt. Deze ordeningsrelatie is gewoonlijk serieel of quasi-serieel. We zouden de term « type-model » willen gebruiken voor een soort typologie waarin de relatie anders kan zijn, en b.v. kan bestaan uit een indeling van het universum in twee of meerdere elkaar uitsluitende subklassen (op basis van het al dan niet bezitten door de leden van de twee klassen van één of meerdere eigenschappen). Dit « type-model » zou bovendien kunnen bestaan uit meerdere van die zeer eenvoudige typologieën, dus opgebouwd zijn uit verschillende typologische universa (b.v. enerzijds economische agenten, die op een bepaalde wijze geordend zijn, hetzij serieel of quasi-serieel, hetzij geklasseerd volgens insluitings-, uitsluitingsrelaties en dergelijke, en anderzijds « goederen » die in bepaalde subklassen ingedeeld kunnen worden). In dit kader wordt dan een theorie opgebouwd van als niet-analytisch beschouwde relaties die tussen de verschillende klassen bestaan. (Deze relaties kunnen van zeer verscheiden aard zijn). We hebben dus als elementen van onze « type-model »:

1. een concept dat het universum van de typologie bepaalt en dat van die aard is dat niet alle elementen en niet alle relaties van het empirisch universum waarop het type-model toepasselijk is, weerhouden worden;
2. een of meerdere relaties die tussen de leden van het universum gelden. Deze relaties hoeven niet noodzakelijkerwijze ordeningsrelaties te zijn;
3. niet-analytische oordelen, die te theorie beschrijven;
4. concepten of uitdrukkingen, die de grenzen van het universum aangeven ⁽⁴¹⁾.

We noemen dit « type-model » geen « ideaal-type » omdat deze term teveel gebonden is aan de weberiaanse opvatting, volgens dewelke types

(40) We kiezen deze term, waarvan we denken dat hij niet elders gebruikt wordt, omdat de constructie die we willen beschrijven gelijk is op een model, een type, een Gestalt en een ideaal-type zonder evenwel helemaal samen te vallen met één van deze wetenschappelijke constructies.

betrekkelijk arbitrair zijn, terwijl voor ons type-model de homomorfie met de werkelijkheid van zeer verschillende graad kan zijn, en men eigenlijk alleen het geval van werkelijke isomorfie hoeft uit te sluiten. Het is echter wel mogelijk dat de ideaal-typen in de klasse van « type-model » vallen. Wat volgens Rudner specifiek is voor ideaal-typen in de sociale wetenschappen is, dat ze niet ingebouwd zijn in een theorie maar op bepaalde intuïtieve veralgemeningen berusten. Dit kenmerk hebben onze type-modellen ook, vermits de theorie in het type is ingebouwd en niet vice versa. O.i. maakt dit echter een verbetering van het « type-model » niet onmogelijk, maar deze verbetering moet dan langs de pogingen tot empirisch verifikatie van het type-model plaatsvinden. Vermits het type-model zeker een onvolledige vorm van verklaring is, is het te verwachten dat de empirische wetten waarop een verifikatie kan steunen, van de statistische soort zullen zijn. De « algemene wetten » van een, in een type-model ingebouwde, theorie verschillen ook licht van die van een gewone theorie, in die zin dat men bij het zoeken van « counter-factual conditionals » altijd binnen het kader van het type-model moet blijven.

Bovendien valt te verwachten dat dit soort « lawlike statements » speciale problemen zal stellen op het inductieve vlak.

De type-modellen in de economie kunnen ingedeeld worden in twee soorten, al naargelang ze meer de nadruk leggen op de massa van, en de verhouding tussen, soorten goederen of eerder op het gedrag van de economische agenten. Voor de twee soorten stellen de statistische problemen zich, maar voor de tweede soort moet men ook nog rekening houden met de problemen gesteld door socio-psychologische teoretisering.

Besluit: Gezien het uitgangspunt in de sociale wetenschappen dikwijls zo'n type-model is — we menen dat ook Keynes « *General Theory of Employment, Interest and Money* » en Webers « *Die protestantische Ethik und der « Geist » des Kapitalismus* » tot dit klasse terug te brengen zijn — is het de vraag of de formalisering van sociale theorieën als een prioritaire eis gesteld moet worden. Het gevaar bestaat immers dat de vereenvoudigingen die men zal doorvoeren om de « prijs » van de formalisering te verlagen, zo groot zullen zijn dat de idealisering nog veel minder met de werkelijkheid zal te maken hebben dan de theorie zelf, en dat een groot deel van haar heuristische waarde verloren zal gaan. Een nadeel van het niet-doorvoeren van de formalisering is natuurlijk dat men nooit goed weet wat weerlegd is en wat niet, en dat de heuristische waarde best een pseudo-

(41) Cfr. R. S. RUDNER: *Philosophy of social science*, Prentice-Hall, 1966, p. 37-38, waar de karakteristieken van een gewone typologie gegeven worden.

heuristische kan zijn. Er valt echter ook op te merken dat het formaliseren van een reeds bestaande theorie dit bezwaar slechts gedeeltelijk wegwerkt, omdat meestal meer dan één formalisering kan vooropgesteld worden. Indien men uitgaat van de veronderstelling dat de prijs van een formalisering in de meeste sociale wetenschappen voor het ogenblik betrekkelijk hoog is, stelt zich de vraag: welke partiële formaliseringen zijn rendabel? Dit probleem is echter verre van opgelost en het is waarschijnlijk zeer moeilijk er een algemene oplossing aan te geven. De partiële formalisering is waarschijnlijk het verst gevorderd in de economie, maar ze gaat er dikwijls gepaard met een betrekkelijk nonchalante behandeling van de exogene variabelen waaraan een betrekkelijk arbitrair waardeverloop toegekend wordt. O.i. lijkt in gegeven omstandigheden het opstellen van geformaliseerde economische modellen die gesuggereerd worden door niet geformaliseerde theorieën de meest rendabele methode. In het licht van onze opmerkingen over het DN-schema en de wetenschappelijke verklaring betekent dit dat we het redelijk vinden het vooruitzicht te aanvaarden het voor betrekkelijk lange tijd zonder volledige verklaring in de economie te stellen, maar anderzijds een strikte toepassing van het DN-schema op de ondergeschikte niveau's van wetmatigheid prioritair te stellen ⁽⁴²⁾.

« *Das Kapital* » als wetenschappelijk werk

Gezien de ingewikkeldheid van het probleem kunnen we hier niet ingaan op de verifikatie van de economische theorie van Marx. Wel zullen we nagaan in hoeverre *Das Kapital* beantwoordt aan onze beschrijving van een type-model en een quasi-deductieve gedachtengang uit het werk reconstrueren.

« *Das Kapital* » als type-model

Marx zelf stelt duidelijk dat hij niet tracht uit te gaan van de als empirisch te beschouwen wetmatigheden in het economisch systeem van zijn tijd. Hij definieert zijn methode als analoog met die van de ideaal-

(42) Dit kan dus voor lange tijd een toestand van « surdeterminatie » voor gevolg hebben. We gebruiken dit begrip hier in de betekenis waarin het door Hempel, o.c. p. 419 ingevoerd wordt: er bestaat een toestand van surdeterminatie wanneer voor een bepaald kennisveld meerdere niet-equivalente gehelen van onvolledige verklaringen voorhanden zijn.

gevallen uit de fysika : « Le physicien, pour se rendre compte des procédés de la nature, ou bien étudie les phénomènes lorsqu'ils se présentent sous la forme la plus accusée et la moins obscurcie par les influences perturbatrices, ou bien il expérimente dans des conditions qui assurent autant que possible la régularité de leur marche. J'étudie dans cet ouvrage *le mode de production capitaliste et les rapports de production et d'échange* qui lui correspondent.

L'Angleterre est le lieu classique de cette production. Voilà pour quoi j'emprunte à ce pays les faits et les exemples principaux qui servant d'illustration au développement de mes théories » (43).

Op zichzelf kan men dit citaat nog op twee wijzen interpreteren : ofwel wil Marx inderdaad de wetmatigheden van een type-model bestuderen ofwel wil hij Engeland experimenteel bestuderen. Dat het om de eerste interpretatie gaat en niet om de tweede en dat Engeland inderdaad alleen als voorbeeld genomen wordt, omdat daar de afwijkingen het minst groot zijn, blijkt uit de gehele opbouw van het werk en uit andere passages (44).

Wat natuurlijk minder duidelijk blijft, is de wijze waarop de ideale voorwaarden moeten omgezet worden in reële voorwaarden en hoe bv. statistische gegevens moeten gekonfronteerd worden met de beschrijving van het ideale kapitalisme. Marx geeft wel aanwijzingen : hij denkt van het eerste tot het derde boek over te gaan van een zeer geïdealiseerde naar een meer konkrete visie, maar het feit al dat ons laatste citaat uit het derde boek komt bewijst dat hij niet tot een gehele konkretisering komt.

Voor Marx gaat men geleidelijk over van type-model naar realiteit door het in rekening brengen van steeds meer elementen. Hij heeft het konkretiseringsprogramma echter niet zover verwezelijkt als hij soms laat vermoeden (45) en ook in het derde boek blijven zijn wetmatigheden « ten-

(43) Cap. I p. 548.

(44) Cfr. o.m. « ... nous supposons toujours, dans cet examen général, que les rapports économiques réels correspondent bien à leur concept ou, ce qui revient au même, les rapports réels ne seront exposés ici que dans la mesure où ils traduisent leur propre type idéal ». (Cap. III, deel 1, p. 160) ; zie ook nog Cap. III, 1, p. 191.

(45) cfr. de inleiding tot het derde boek, waarin hij zegt : « Dans le premier livre nous avons étudié les divers aspects que présente le *procès de production* capitaliste en soi, en tant que *procès de production* immédiat, et dans cet étude, nous avons fait abstraction de tous les effets secondaires résultant de facteurs étrangers à ce *procès*. Mais la vie du capital déborde ce *procès de production* immédiat. Dans le monde réel, le *procès de circulation* qui fait l'objet du livre II vient le compléter. Dans la troisième section du livre II surtout en étudiant le *procès de circulation* en tant qu'intermédiaire du *procès social de reproduction*, nous avons vu que le *procès de production* capitaliste, pris en bloc, est l'unité du *procès de production* et du *procès de circulation*. Dans ce livre

denzen », omdat niet met alle relevante elementen rekening werd gehouden. De afwijking van de werkelijkheid wordt hiet berekend ; zoals de keuze van Engeland als « meest » kapitalistisch land, is de idee dat de benadering in het derde boek grotendeels bevredigend is, intuïtie.

De « vereenvoudigende hypotesen » uit « Das Kapital »

We kunnen, zonder naar absolute volledigheid te streven, een zevental « vereenvoudigende hypothesen » signaleren die het universum van *Das Kapital* bepalen en aanduidingen geven over de aard van de afwijkingen van de werkelijkheid maar niet over de graad.

1. er zijn twee sociale klassen : — de arbeidersklasse
— de kapitalistische klasse
ze sluiten elkaar uit en vormen samen de klasse ⁽⁴⁶⁾ « economische agenten »
2. er zijn 4 categorieën van waren (waarvan alleen de drie eerste reël belang hebben gezien 5) :
— de produktiemiddelen
— de consumptiemiddelen
— de arbeidskracht
— (het geld)
ze vormen samen de klasse « waren ».
3. de uitwisseling van waren heeft alleen plaats
— tussen de verschillende klassen
— tussen de verschillende sectoren ⁽⁴⁷⁾

III, il ne saurait être question de se répandre en généralités sur cette unité. Il s'agit au contraire de découvrir et de décrire les formes concrètes auxquelles donne naissance le mouvement de capital comme un tout... Les formes du capital que nous allons exposer dans ce livre le rapprochent progressivement de la forme sous laquelle il se manifeste dans la société, à sa surface, pourrait-on dire, dans l'action réciproque des divers capitaux, dans la concurrence et dans la conscience ordinaire des agents de la production eux-mêmes » (Cap. III, 1, p. 47).

Het feit dat de konkretisering niet zover gaat als hier aangegeven wordt kan men natuurlijk wijten aan de toevallige omstandigheid dat *Das Kapital* onvoltooid gebleven is. De oorzaak lijkt ons echter meer fundamenteel : de overgang van het abstracte niveau der algemene wetten, waarop Mar'x werk gekoncipieerd is (en waarop een theorie — volgens onze visie op de verklaring — verklarende waarde kan hebben), naar een niveau dat bv. concreet genoeg is om voorspellingen toe te laten, is ingewikkelder dan Marx laat vermoeden ; getuige hiervan : de ontwikkeling van de post-marxiaanse economie.

(46) We nemen hier de term 'klasse' in zijn logische betekenis.

(47) De sectoren worden onderscheiden al naargelang de aard van de goederen die erin geproduceerd worden : sektor I : produktie van produktiegoederen, sektor II : produktie van konsumptie goederen.

- binnen de verschillende klassen
- binnen de verschillende sectoren
- 4. er is vrije concurrentie ⁽⁴⁸⁾, waaruit volgt dat vraag en aanbod elkaar compenseren op lange termijn ;
- 5. geld dient alleen om de uitwisseling van de andere waren te vergemakkelijken ;
- 6. het gedrag van de economische agenten wordt slechts beschouwd in zoverre het de uitdrukking is van hun behoren tot een van de twee economische klassen.
- 7. er is geen buitenlandse handel.

Enkele opmerkingen ter verduidelijking van deze hypothesen ⁽⁴⁹⁾.

Ad 1. Het stellen van het bestaan van 2, slechts 2 klassen en deze 2 klassen, als relevant voor het kapitalisme, is de meest essentiële indeling. Zij bepaalt in feite het onderwerp van Marx' studie. Indien men deze vooropstelling verlaat, spreekt men niet meer over kapitalisme in de marxiaanse betekenis.

Dit belet natuurlijk niet dat er onderverdelingen zijn in de kapitalistische klasse : Marx onderscheidt financiers, handelaars, grondeigenaars en industrielen. De meerwaarde en dus de winst wordt echter alleen gecreëerd in de industrie en verdeeld over de gehele kapitalistische klasse (met die verdeling, die in het derde boek uitvoerig besproken wordt, zullen wij ons in dit werk niet verder bezighouden) ⁽⁵⁰⁾.

(48) De klassieke economen veronderstelden meestal dat de « vrije concurrentie » één van de kenmerken was van het economisch systeem waarover ze spraken. Ze hebben nochtans nooit een poging gedaan om het begrip duidelijk te omschrijven.

Als voornaamste karakteristiek van een systeem van « vrije concurrentie » kunnen we stellen dat het voor één economische eenheid (bv. een firma) onmogelijk is, door de keuze van een aangepaste strategie, de prijzen te bepalen. Zie voor een discussie van het probleem o.m. Schumpeter, o.c. p. 972 en volgende en p. 545-46.

(49) De hier opgesomde vereenvoudigende hypothesen zijn natuurlijk niet allemaal typisch voor Marx. De vierde, de vijfde en de zevende komen o.m. in de Tableau Economique van Quesnay voor, terwijl er daar ook parallelen te vinden zijn voor de twee eerste.

(50) Het feit, dat slechts twee klassen als relevant voor het kapitalisme beschouwd worden, impliceert natuurlijk niet dat men veronderstelt dat, gedurende de geschiedkundige periode waarin het kapitalisme het voornaamste economisch stelsel is, geen andere economische klassen een rol spelen. Het impliceert zeker niet dat de andere klassen zullen verdwijnen (al dacht Marx dit ook wel). Om dit laatste te bewijzen moet het mechanisme uitgelegd worden waardoor andere economische stelsels, wanneer ze in aanraking komen met het kapitalisme, verdwijnen.

Verder dient er, in verband met het klassebegrip, opgewezen dat de economische en de sociologische definitie van een klasse niet helemaal samenvallen. De relatie tussen beide is van evident belang voor het marxisme. In Das Kapital speelt echter alleen de

Ad 2. Soms onderscheidt Marx in de 2de kategorie nog een onderverdeling in :

- a) konsumptie-goederen voor de arbeidersklasse,
- b) luxegoederen voor de kapitalistische klasse.

De eerste kategorie kan ook onderverdeeld worden in grondstoffen en uitrusting. Op de assimilering van de arbeidskracht aan een « waar » komen we later terug.

Ad 3. Hiermee zijn de minimum elementen gegeven voor een in- en output analyse op macro-ekonomisch vlak. We zullen zien hoe ze gebruikt kunnen worden voor de opbouw van een ekonomisch model.

Ad 4. Het monopolistisch kapitalisme valt dus buiten het studieobject van Marx, wél wordt de tendens naar de overgang tot monopolies besproken.

Ad 5. Het evalueren van deze vereenvoudiging vergt een ekonomische background die ons ontbreekt, we zullen de vereenvoudiging in een nog sterkere vorm doordrijven en Marx' monetaire theorieën helemaal buiten beschouwing laten ⁽⁵¹⁾.

Ad 6. Marx zegt dit duidelijk in de inleiding : « Je n'ai pas peint en rose le capitaliste et le propriétaire foncier. Mais il ne s'agit ici des personnes qu'autant qu'elles sont la personnification des catégories économiques, les supports d'intérêts et de rapports de classes déterminés » ⁽⁵²⁾.

Hier raken we natuurlijk een probleem aan dat zeer belangrijk is voor de verhouding tussen de marxiaanse ekonomie en sociologie : er zou moeten uitgemaakt worden in hoeverre het hier gaat om een reële vereenvoudiging en in hoeverre om een stelling over de determinering van het gedrag door de ekonomie. De opvatting die Marx heeft over het gedrag van de ekonomische agenten verschilt alleszins van die van de meeste ekonomisten van zijn tijd : hij onderscheidt 2 vormen van « rationeel » gedrag, volgens de ekonomische klasse waartoe de agent behoort. De opvatting verschilt nog grondiger van die van de marginalisten over de homo economicus omdat alle ekonomisch gedrag altijd als sociaal gezien wordt. Een individuele ekonomie bestaat in Marx' visie niet.

ekonomische definitie een rol, uitgezonderd in één passage waarop we hier niet ingaan en die van historische aard is. Vermits de sociologie van Marx in onze studie niet verder bekeken wordt, gaan we ook op het onderscheid tussen de twee betekenissen van 'klasse' niet in.

(51) Marx' houding verschilt hier niet van die van de meeste ekonomisten van zijn tijd. In tegenstelling met de voorgaande en de volgende periode, was de klassieke ekonomie o.m. gekenmerkt door de veronderstelling « that there is no essential theoretical difference between a barter economy and a money economy » (Schumpeter, o.c. p. 589).

(52) Cap. I, p. 550.

Buiten een alles overheersend postulaat over het direkte winstbejag van de kapitalist lijkt de socio-psychologie echter weinig invloed te hebben op de economische gedachtengang ⁽⁵³⁾.

Marx schijnt de concurrentiegeest tussen de verschillende kapitalisten als zo sterk te zien, dat een economische planning in kapitalistische verband hem nagenoeg onmogelijk lijkt (indien men hierop kritiek wil uitoefenen, moet men er natuurlijk voor zorgen, binnen hypotese 4 te blijven). Wat het gedrag van de arbeidersklasse betreft is Marx zeer vaag, een bepaalde idee van « aliënatie » lijkt wel aan de basis te liggen maar wordt in *Das Kapital* zelf niet duidelijk uitgewerkt. Het enige dat hier direkt belang heeft, is de hypotese dat er een groeiend verzet vanwege de arbeidersklasse tegen het bestaande economisch stelsel te verwachten valt (zoals de vorige nota reeds aantoonde). Dit kan belangrijk zijn voor de hypotesen over het einde van het kapitalisme.

Ad 7. Tegen deze beperking is vanwege latere marxisten, (te beginnen met R. Luxemburg ⁽⁵⁴⁾) heel wat verzet gerezen. Marx formuleert de beperking nochtans duidelijk « On fait ici abstraction du commerce étranger.... Il faut considérer le monde commerçant comme une seule nation » ⁽⁵⁵⁾. De hypotese is vooral belangrijk voor het tweede en 3de boek. Ze wordt echter af en toe opgeheven ⁽⁵⁶⁾.

Marx zelf heeft dit kader van vereenvoudigende hypotesen niet al te duidelijk geschetst ⁽⁵⁷⁾.

Het lijkt ons dat vele problemen over de « juistheid » van de marxistische visie op een meer bevredigende wijze zouden gesteld worden, indien

(53) Wanneer Marx de funktie toezicht bv. beschrijft, is de beschrijving zo vaag dat ze zowel op een brutaal repressief systeem toepasselijk kan zijn als op een systeem van labour relations. Cfr.: « L'aiguillon puissant... de la production capitaliste, c'est la nécessité de faire valoir le capital. A mesure que la masse des ouvriers exploités simultanément grandit, leur résistance contre le capitaliste grandit, et par conséquent la pression qu'il faut exercer pour vaincre cette résistance. Entre les mains du capitaliste, la direction n'est pas seulement cette fonction spéciale qui naît de la nature même du procès de travail coopératif ou social, mais elle est encore, et éminemment, la fonction d'exploiter le procès de travail social... à mesure que s'accroît l'importance des moyens de production qui font face au travailleur comme propriété étrangère, s'accroît la nécessité d'un contrôle, d'une vérification de leur emploi d'une manière convenable » (Cap. I p. 870).

(54) Zie vooral haar *Die Akkumulation des Kapitals*, Berlijn, 1912.

(53) Cap. I, p. 108 n.

(56) Bv. in Hst XIV en XV van Boek III (Cap. III pp. 249-252; p. 279).

(57) Hij formuleert de vereenvoudigende hypotesen altijd terloops en zonder duidelijk te maken op welk niveau ze moeten geplaatst worden, of ze gelden voor het gehele we of slechts voor de passage in kwestie en derg. Cfr. bv. de volgende passage: « Le

men zich meer realiseerde dat het gaat over een vereenvoudiging en dat dus :

1) bepaalde discussies over de juistheid van Marx' « voorspellingen » zinloos zijn ;

2) bij verifikatie van bepaalde wetten het probleem dient gesteld, hoe men de afwijking tussen het ideaal en de werkelijkheid moet berekenen ; aan deze eis wordt niet altijd voldaan.

Het type-model

We kunnen nu deze set vereenvoudigende hypotesen vergelijken met wat we in het eerste hoofdstuk als karakteristieken van een type-model gezien hebben.

1. het koncept ⁽⁵⁸⁾ « kapitalisme » duidt aan waarover gesproken wordt ;

nivellement constant des inégalités non moins constantes s'accomplit d'autant plus vite que : 1° le capital est plus mobile, partant plus facile à transférer d'une sphère ou d'une place à l'autre ; 2° que la force de travail peut être jetée plus aisément d'une sphère à une autre, d'un point local de la production à un autre. Le premier point suppose une liberté de commerce totale à l'intérieur de la société et la suppression de tous les monopoles, sauf ceux qui sont naturels, c'est-à-dire qui résultent du mode de production capitaliste lui-même. De plus, il suppose le développement du système de crédit qui, face aux capitalistes isolés, concentre la masse inorganique du capital social disponible ; enfin, la subordination des différentes sphères de production aux capitalistes... le nivellement... se heurte à des difficultés... quand de nombreuses et très importantes sphères de production dont l'exploitation n'est pas capitaliste (comme, par exemple, l'agriculture des petits paysans) s'intercalent entre les entreprises capitalistes et s'entrelacent avec elles. Enfin, le premier point présuppose une grande densité de la population. Venons au second point : il est conditionné par l'abrogation de toutes les lois empêchant les ouvriers de passer d'une sphère de production à une autre, d'un lieu de production à n'importe quel autre ; il suppose l'indifférence de l'ouvrier à l'égard du contenu de son travail ; la réduction aussi grande que possible du travail dans toutes les sphères de production à un travail simple ; la disparition de tout préjugé professionnel de la part des ouvriers ; enfin et surtout, la soumission de l'ouvrier au système capitaliste. D'autres précisions sur ce sujet ont leur place dans une étude spéciale sur la concurrence » (Cap. III, 1, p. 211). Voorwaarden van betrekkelijk verschillende aard worden hier op hetzelfde niveau geplaatst : bv. algemene voorwaarden, zoals de vrije handel, en specifieke technieken, zoals het kredietsysteem ; voorwaarden, waaraan dikwijls niet voldaan wordt, zoals het niet-bestaan van niet-kapitalistische produktiesferen, en voorwaarden, waaraan meestal wel voldaan is, zoals de mogelijkheid arbeidskrachten van de ene streek naar de andere te verplaatsen (aan deze voorwaarde is bv. niet voldaan wanneer de arbeiders iandbouw als nevenberoep uitoefenen. Dit is echter een weinig voorkomend geval).

(58) We gebruiken de term 'koncept' hier in een brede betekenis. Aan de gedachten-

2. we hebben 3 relatieaanduidingen :
 - de indeling, in elkaar uitsluitende klassen, van de economische agenten ;
 - de indeling van de waren, in 4, elkaar uitsluitenden klassen ;
 - de uitwisselingsrelaties van de waren van de economische agenten.
3. de theorie, waarvan de postulaten in de volgende onderverdeling van dit hoofdstuk zullen gegeven worden.
4. uitdrukkingen, die aanduiden wat niet tot het universum behoort, of verdere vereenvoudigingen expliciteren.

We kunnen *Das Kapital* dus als een typemodel volgens onze definitie beschouwen.

Een quasi-deduktieve gedachtengang uit Das Kapital

We menen dat *Das Kapital* volgens een quasi-deduktief schema opgebouwd is. Hiermee bedoelen we niet alleen dat de gedachtengang volgens een deduktieve lijn te rekonstrueren is, maar ook dat hij — globaal gezien — indien men de tekst volgt, inderdaad quasi-deduktief gepresenteerd is⁽⁵⁹⁾. Marx zelf was zich bewust van de noodzaak van een dergelijke opbouw : « Il est apparemment de bonne méthode de commencer par le réel et le concret, la supposition véritable ; donc dans l'économie, par la population qui est la base et le sujet de l'acte social de la production dans son ensemble. Toutefois, à y regarder de près cette méthode est fausse... Si... je commençais par la population, je me ferais une représentation chaotique de l'ensemble ; puis par une détermination plus précise en procédant par analyse, j'aboutirais à des concepts de plus en plus simples ; ce point atteint, il faudrait faire le voyage à rebours, et j'aboutirais de nouveau à la population. Cette fois je n'aurais pas sous les yeux un amas chaotique,

inhoud kan dus een empirische realiteit beantwoorden en gezien de definitie die we gegeven hebben van « model » is het de bedoeling dat er inderdaad een empirische realiteit bestaat, die min of meer homomorf is met het « kapitalisme ». We gaan hier niet op in omdat we ons nergens in dit werk op een epistemologisch standpunt gesteld hebben. Dat Marx geloofde dat het kapitalisme bestond in een, van het denken, onafhankelijke werkelijkheid, is voldoende gekend.

(59) De quasi-deduktieve lijn wordt niet helemaal gevolgd omdat ze samengaat met een uitbreiding van het universum van het type-model. Alle algemene wetten staan dus niet in het eerste deel van het werk. De algemene wetten die alleen betrekking hebben op de produktie staan normaliter in het eerste boek, deze die ook betrekking hebben op de cirkulatie in het tweede. Vermits de redenering slechts quasi-deduktief is staan alle uitgangspunten niet uitdrukkelijk als dusdanig vermeld en zijn alle schakels van de redenering niet altijd aangegeven. Als gedeeltelijk bewijs voor het (quasi) deduktief karakter van het werk aanzien we het feit dat alle algemene wetten als citaten uit de tekst kunnen gehaald worden.

mais un tout riche en déterminations, et en rapports complexes... Le concret est concret parce qu'il est la synthèse de nombreuses déterminations... C'est pourquoi le concret ⁽⁶⁰⁾ apparaît dans la pensée comme procès de la synthèse, comme résultat, et non comme véritable point de départ, encore qu'il soit le véritable point de départ, et par suite aussi le véritable départ de l'intuition et de la représentation ⁽⁶¹⁾. »

Marx maakte dus een onderscheid tussen de inductieve fase (onderzoeksmethode) van het wetenschappelijk proces en de deductieve fase (uiteenzettingsmethode). Hij hecht ook een groot belang aan het verklarend karakter van hiërarchisch opgebouwde theorieën, en de noodzaak de uiteenzetting te beginnen met de meest abstracte beginselen ⁽⁶²⁾.

De abstrakties blijven echter op een relatief laag niveau (tenminste vergeleken met die van de natuurwetenschappen) en bovendien is zijn werk eerder een schets van de abstractieve methode dan een zeer consequente uitwerking, die tot een axiomatisering zou geleid hebben.

We geven nu een voorbeeld van een quasi-deductieve gedachtengang. Het lijkt ons hierbij niet nodig een poging te doen tot een geheel deductieve opbouw, die slechts mogelijk zal zijn wanneer alle vaagheid uit de terminologie en zo meer verwijderd is. We kunnen hier wel enkele zwakke punten aanduiden, maar een uiteindelijke oplossing van dergelijke problemen is toch het werk van economen. We hebben hoger immers reeds de mening uitgedrukt, dat de meeste aangewezen methode, de opbouw van economische modellen, uitgaande van een niet helemaal geformaliseerde theorie, is. Het kritisch onderzoeken van de resultaten van dit werk, kan dan weer als een taak van de wetenschapsfilosofie beschouwd worden.

Stellen we bv. drie explananda : hoe komt het dat een kapitalist winst maakt? hoe wordt de prijs van een waar bepaald? waarom daalt de winstvoet?

De « algemene wetten »

De algemene wetten die Marx' uitgangspunt zijn, kunnen in 3 soorten ingedeeld worden, volgens de initiale toestand die ze veronderstellen voor het systeem waarop ze toepasselijk zijn.

(60) Indien we aan deze redenering een wetenschappelijke zin willen geven, moeten we aan de term « konkreet » een zwakkere betekenis geven dan Marx hier schijnt te doen. Marx schijnt immers een isomorfie tussen de gedachte en de empirische werkelijkheid te veronderstellen. Zoals we bij onze bespreking van de theorie van de wetenschap gezien hebben wordt er echter slechts een lage of hoge graad van homomorfie bereikt.

(61) K. MARX : *Introduction générale à la critique de l'économie politique*, 1857 uitgave Rubel pp. 254-255.

(62) Cfr. ook nog Cap. I, pp. 863-54.

- 1° de wetten die gelden voor om het even welk economisch systeem ;
- 2° de wetten die gelden voor alle handelseconomieën ;
- 3° de wetten die gelden voor het kapitalisme (63).

Onder de eerste soort kunnen we vermelden :

1° gebruikswaarden worden geproduceerd met behulp van de werkkraft die de mens inherent is, en andere gebruikswaarden die als produktiemiddelen dienst doen (stellen we de werkkraft verder voor door W en de produktiemiddelen door PM).

2° de produktiviteit stijgt als $\frac{PM}{W}$ stijgt

de produktiviteit kan gedefinieerd worden als de massa in een produktieproces geproduceerde gebruikswaarden per W-eenheid.

3° bij voldoende ontwikkeling van de produktiemiddelen produceert de menselijke werkkraft — en alleen de menselijke werkkraft — meer dan nodig is om haar in stand te houden. Het werk nodig om de werkkraft in stand te houden, noemen we noodzakelijk werk ; het andere méérwerk (« Mehrarbeit ») (64).

Voor de tweede soort, geldt de initiale toestand : de voorwerpen, die geen direkte gebruikswaarden zijn voor hun eigenaar, worden uitgeruild. Zulke voorwerpen noemen we *waren* ;

De volgende algemene wetten worden bij de vorige gevoegd :

- 4° om een ruilwaarde te hebben moeten de voorwerpen een gebruikswaarde hebben.
- 5° de ruilwaarde van de *waar* wordt bepaald door de werktijd die nodig is voor haar produktie.

(63) We zouden er natuurlijk nog algemene wetten kunnen bijvoegen zoals « ieder mens heeft voorwerpen nodig », « de in de natuur gevonden voorwerpen volstaan niet om aan de menselijke behoeften te voldoen » en derg. Vermits het onze bedoeling niet is de gedachtengang volledig deduktief te maken, achten we dit nutteloos.

(64) Cfr. « Worauf kommt die ursprüngliche Akkumulation des Kapitals... hinaus? Soweit sie nicht unmittelbare Verwandlung von Sklaven und Leibeigenen in Lohnarbeiter, also blosser Formwechsel ist, bedeutet sie nur die Expropriation der unmittelbaren Produzenten, d.h. die Auflösung des auf eigener Arbeit beruhenden Privateigentums ». Das Kapital, zevende uitgave, Hamburg 1914 p. 726). We citeren hier de Duitse uitgave omdat in de Franse vertaling twee begrippen verward worden, die men moet onderscheiden indien men Marx' opvatting over het kapitalisme wil begrijpen : het kapitalisme is niet het enige systeem waarin de werkende mens de produktiemiddelen niet bezit, maar het is het enige systeem waarin hij noch bezitter noch eigenaar is. In andere systemen kan hij ze gebruiken naar eigen goeddunken, zelfs al zijn ze het bezit van een ander (binnen bepaalde perken tenminste : een bepaald méérwerk moet geleverd worden), ofwel is het bezit kollektief. Voor een duidelijk uiteenzetting van het verschil : zie K. MARX : *Grundrisse der Kritik der Politische Oekonomie*, 1939, in de Franse vertaling van R. Dangeville (Éditions Anthropos 1967) pp. 454-467.

6° dezelfde gebruikswaarde zal eerder uitgeruild worden als haar prijs laag is dan als hij hoog is.

Voor de derde soort geldt de initiale toestand : de PM zijn het eigendom van een gedeelte van de maatschappij. We noemen dat gedeelte de kapitalistische klasse ; we noemen de ruilwaarde van de PM in deze toestand, C.

De volgende algemene wetten worden bij de vorige gevoegd.

7° de werkkraft wordt uitgeruild (verkocht) zoals een andere waar. De ruilwaarde van de werkkraft noemen we V.

8° het doel van de kapitalist is voor liefst zo weinig mogelijk initiale waarde aan PM en aan W zoveel mogelijk finale ruilwaarde te bekomen.

9° de stijging van de produktiviteit impliceert, een stijging van $\frac{C}{V}$ en vice versa.

Als 10° postulaat kunnen we bijvoegen : er worden geen ruilwaarden geproduceerd buiten de produktiesektor, dus in de circulatiesektor ⁽⁶⁵⁾. Dit zou echter eerder een af te leiden stelling moeten zijn. Marx werkt ze echter niet grondig uit in *Das Kapital* maar wel in de « *Teorieën over de meerwaarde* », hoofdstuk 4. We stellen het hier dus als een algemene wet.

We achten het belangrijk aan te tonen dat Marx zelf deze postulaten formuleert — zij het niet in een systematische volgorde. We zullen hier dus de voornaamste citaten geven, waarin ze geformuleerd worden. We zullen meteen ook sommige grondgegrippen verduidelijken.

ad 1° « Voici les éléments simples dans lesquels le procès de travail se décompose 1° activité personnelle de l'homme ou travail proprement dit ⁽⁶⁶⁾ ; 2° l'objet sur lequel le travail agit ; 3° le moyen par lequel il agit » ⁽⁶⁷⁾. De werkkraft zelf wordt gedefinieerd als « l'ensemble des facultés physiques et intellectuelles qui existent dans le corps d'un homme, dans sa personnalité vivante et qu'il doit mettre en mouvement pour produire ces choses utiles » ⁽⁶⁸⁾.

ad 2° Marx formuleert dit als volgt :

« Le développement des puissances productives du travail social... se manifeste... par ces changements graduels dans la composition technique du capital, dont le facteur objectif gagne progressive-

(65) De inkomsten van de kapitalisten en de lonen van de arbeiders in de circulatiesektor worden dus beschouwd als uit de produktiesektor getransfereerde meerwaarde.

(66) Marx maakt een onderscheid tussen 'werk' en 'werkkraft' de tweede term duidt de mogelijkheid aan te werken ; de eerste de akt zelf.

(67) Cap. I, p. 728.

(68) Cap. I, p. 715.

ment en grandeur proportionnelle par rapport au facteur subjectif » (69) (70).

De produktiviteit, dus de out-put in *gebruikswaarden* moet vergeleken worden met $\frac{PM}{W}$. Dit veronderstelt dat de gebruikswaarde op één of andere wijze kwantificeerbaar is. Marx zegt in het eerste hoofdstuk van *Das Kapital* uitdrukkelijk dat dit niet het geval is. (zie discussie postulaat 6°) Deze opvatting lijkt hij echter later te verlaten maar in ieder geval wordt niet verder uitgewerkt hoe de produktiviteit en de $\frac{PM}{W}$ kunnen vergeleken worden.

ad 3° Marx formulering van dit postulaat voor de prekapitalistische periode is niet zeer uitdrukkelijk. Marx vermeldt het tegelijk met de stelling dat een persoon slechts méérwerk levert als men hem ertoe dwingt. Cfr. « La nature... n'a pas mis d'obstacle insurmontable à ce qu'une homme puisse arriver à travailler pour plus d'un homme... Quand, les hommes sont parvenus à s'élever au-dessus de leur premier état animal,... alors,... se produisent des conditions où le surtravail de l'un peut devenir une source de vie pour l'autre et celon n'a jamais bien sans l'aide de la force qui soumet l'un à l'autre » (71).

De produktie schijnt nochtans niet alleen onder invloed van dwang, boven het strikt noodzakelijke te stijgen.

« Supposons qu'il faille à un de ces insalaires douze heures de travail par semaine pour satisfaire tous ses besoins ; on voit que la première faveur que lui accorde la nature, c'est beaucoup de loisir. Pour qu'il l'emploie productivement pour lui-même, il faut tout un enchaînement d'incidents historiques ;... » (72)

De graad van ontwikkeling, die als « voldoende » beschouwd wordt om de werkkraft in stand te houden, hangt af 1° van de natuurlijke omstandigheden waarin geproduceerd wordt (73) en 2° van de sociale behoeften :

« Les besoins naturels ... diffèrent suivant le climat et autres particularités physiques d'un pays. D'un côté, le nombre même des besoins dits naturels, aussi bien que le mode de les satisfaire est

(69) Cap. I, p. 1134.

(70) De objektieve en de subjektieve faktor komen respektievelijk overeen met de produktiemiddelen en de geaktualiseerde werkkraft.

(71) Cap. I, pp. 1003-1004 passim.

(72) Cap. I, p. 1008.

(73) Cfr. Cap. I, p. 1004.

un produit historique. ... Mais pour un pays et une époque donnés la mesure nécessaire des moyens de subsistance est aussi donnée » (74). Gespecificeerd voor de kapitalistische periode zijn de bestaansmiddelen voor het gehele arbeidersgezin in de waarde van de werkkraft van de kostwinners begrepen. « La somme des moyens de subsistances nécessaires à la production de la force de travail comprend... les moyens de subsistance des remplaçants, c'est à dire des enfants des travailleurs, pourque cette singulière race d'échangistes se perpétue sur le marché » (75).

« Les frais d'éducation ... rentrent dans le total des marchandises nécessaires » (76). De waarde van een geschoold arbeider is dus groter dan die van een ongeschoold.

Het postulaat werd door Marx duidelijker geformuleerd voor de handelseconomie « ... c'était l'utilité spécifique de cette marchandise (de werkkraft) d'être source de valeur, et de plus de valeur qu'elle n'en possède elle-même » (77). Deze eigenschap is eigen aan de werkkraft alleen: « Les moyens de production ne peuvent ... jamais ajouter au produit plus de valeur qu'ils n'en possèdent eux-mêmes » en « Les moyens de production ne transmettent de valeur au nouveau produit qu'autant qu'ils en perdent sous leurs anciennes formes d'utilité » (78). Dit derde postulaat is noodzakelijk opdat het 7de mogelijk zou zijn.

ad 4° « ... le travail humain dépensé dans leur production (van de goederen) ne compte qu'autant qu'il est dépensé sous une forme utile à d'autres. Or leur échange seul peut démontrer si ce travail est utile à d'autres, c'est-à-dire si ce qui on produit peut satisfaire des besoins étrangers » (79).

en ook « ... la valeur d'usage reste la condition sine qua non » (80). *Gebruikswaarde* moet genomen worden in een sociaal bepaalde betekenis. Iets heeft gebruikswaarde als het aan een *sociale behoefte* voldoet. De gebruikswaarde van een voorwerp kan dus verloren gaan als de sociale behoeften veranderen; het voorwerp verliest

(74) Cap. I, p. 720.

(75) Ibidem.

(76) Cap. I, p. 721.

(77) Een poging om het begrip « sociale behoefte » meer empirisch te definiëren — b.v. in aantal calorieën en derg. — werd gedaan door P. NAVILLE: *Essai sur la qualification du Travail*, Rivière, Paris 1956.

(78) Cap. I, p. 758.

(79) Cap. I, p. 621.

(80) Cap. III, 3, p. 27.

dan ook zijn ruilwaarde. We kunnen dit principe anders stellen en zeggen : een voorwerp heeft slechts ruilwaarde als er vraag naar is. Hiermee is dan duidelijk dat het marxiaans systeem vraag en aanbod niet als onbelangrijk beschouwde. Wel hebben ze in het systeem een andere plaats dan in voorgaande economische systemen.

ad 5° Marx voert dit postulaat op een zeer eigenaardige en onverantwoorde wijze in : alhoewel hij erkent dat de gebruikswaarde noodzakelijk is voor het bestaan van ruilwaarde, wil hij niet dat de maat volgens dewelke de voorwerpen geruild worden uit de gebruikswaarde afgeleid wordt, omdat een gebruikswaarde alleen kwalitatief is en niet kan gekwantificeerd worden. Dat deze veronderstelling verkeerd is, wordt bewezen door de theorie van Von Neumann en Morgenstern⁽⁸¹⁾. Dit wil niet zeggen dat, op het ogenblik dat Marx' redenering, die leidt tot het invoeren van de werktijd als maat van de ruilwaarde, als onjuist erkend is, er geen redenen meer bestaan om van de ruilwaarde uit te gaan, eerder dan van de gebruikswaarde : volgens Marx is in het kapitalistisch stelsel de gebruikswaarde gedeeltelijk afhankelijk van de produktie⁽⁸²⁾. Cfr. b.v. : « Remarquons ... que le besoin social, ce qui règle le principe de la demande, est essentiellement conditionné par les rapports des différentes classes entre elles et par leur position économique respective ; donc d'abord par le rapport de la plus-value totale du salaire et ensuite par le rapport entre les diverses fractions en lesquelles se décompose la plus-value »⁽⁸³⁾.

Een ander, meer technisch probleem, dat door dit 5de postulaat gesteld wordt, is het begrip « werktijd ». Het is vanzelfsprekend dat niet de reële werktijd voor het produceren van een bepaald objekt de maat voor de waarde kan zijn. Het rechtstreeks gevolg zou zijn : hoe luier de werkmán, hoe groter de waarde van de objektén die hij produceert. Marx voert dan ook als maat de « sociaal-noodzakelijke werktijd » in. Terwijl de reële werktijd een empirisch gegeven is, kan die « sociaal noodzakelijke werktijd » slechts zeer indirekt berekend worden : Marx definieert hem als « celui

(81) Cfr. J. VON NEUMANN en O. MORGENSTERN : *Theory of Games and Economic behavior*, Princeton university Press, 1953.

(82) Men kan, ook al is Marx' redenering verkeerd, de werktijd nog altijd invoeren zoals Smith het b.v. deed (Cfr. P. M. SWEEZY : *The Theory of Capitalist Development*, Dennis Dobson, London, 1949, p. 48.) Het uitgangspunt heeft dan echter niet meer het karakter van een logische noodzakelijkheid. Marx schijnt er wel een logische noodzakelijkheid te hebben willen van maken.

(83) Cap. III, 1, p. 197.

qu'exige tout travail, exécuté avec le degré moyen d'habilité et d'intensité et dans des conditions qui, par rapport au milieu social donné sont normales » (84).

Dus gekwalificeerd werk moet herleid worden tot « eenvoudig werk » (85) Marx werkt hiervoor geen preciese metode uit.

ad 6° We hebben geen uitdrukkelijke formulering van dit postulaat gevonden. Het is nochtans noodzakelijk : zoals we verder zullen zien (in verband met de extra-meerwaarde).

De prijs is de reële ruilverhouding van een waarde de prijs kan onder of boven de waarde liggen. De redenen van die afwijkingen zullen we verder uiteenzetten.

ad 7° « ... la seconde condition essentielle pour que l'homme aux écus trouve à acheter la force du travail, c'est que le possesseur de cette dernière au lieu de pouvoir vendre des marchandises dans lesquelles son travail s'est réalisé, soit forcé d'offrir et de mettre en vente, comme une marchandise, sa force de travail elle-même, laquelle ne réside que dans son organisme » (86).

Indien men de werkkraft wil assimileren aan een koopwaar moet er een stabiliserend mechanisme gevonden worden dat een soort aanpassing van de produktie aan de vraag mogelijk maakt. We kunnen het mechanisme als volgt samenvatten : Stellen we een uitbreiding van de produktie (wat in het kapitalistisch systeem de normale veronderstelling is, gezien het doel, winst). Indien de produktiviteit van de arbeid niet verhoogt, volgt hieruit een stijgende vraag naar arbeidskrachten, dus een stijging van de lonen. Wordt nu de mekanisering doorgevoerd, dan haalt de vraag naar arbeidskrachten, dus ook de lonen, en stijgt de reserve werkloze arbeiders opnieuw. Het invoeren van machines kan dus als een regulator beschouwd worden. (Het opslorpen van het geheel reserveleger leidt tot krisissen).

ad 8° wordt door Marx herhaalde malen geformuleerd. We houden ons bij één citaat. « le but réel de la production c'est la production d'une plus value » (87).

Onze formulering is nauwkeuriger omdat ze uitgaat van het gebruik dat gemaakt wordt van het postulaat i.p.v. één van de vele approximatieve formuleringen.

(84) Cap. I, p. 566.

(85) Cfr. Cap. I, p. 572.

Voor een begin van uitwerking van preciese kriteria, zie bv. P. Sweezy, o.c. pp. 42-44.

(86) Cap. I, p. 717.

(87) Cap. I, p. 831.

ad 9° in feite is Marx niet zo kategoriek, al zegt hij :

« En fait, la composition organique de la valeur du capital investi dans une branche d'industrie, donc un rapport déterminé entre capital constant et variable, exprime toujours un degré déterminé de productivité du travail » (88) en al hebben de meeste marxistische

ekonomisten de zaak opgelost door $\frac{C}{V}$ de organische samenstelling van het kapitaal te noemen en te veronderstellen dat een stijging van deze samenstelling een aanduiding is over een stijging van de produktiviteit. Marx zelf schrijft elders immers : « La composition du capital se présente à un double point de vue. Sous le rapport de sa valeur, elle est déterminée par la proportion suivant laquelle le capital se compose en partie constante (la valeur des moyens de production) et la partie variable (la valeur de la force de travail, la somme des salaires). Sous le rapport de sa matière, telle qu'elle fonctionne dans le procès de production tout capital consiste en moyens de production et en force de travail agissante, et sa composition est déterminée par la proportion quantité de travail nécessaire pour les mettre en œuvre. La première composition du capital est la *composition-valeur*, la deuxième la *composition technique*. Enfin pour exprimer le lien intime qu'il y a entre l'une et l'autre, nous appellerons *composition organique* du capital, sa composition-valeur en tant qu'elle dépend de sa composition technique et que par conséquent, les changements survenus dans celle-ci se reflètent dans celle-là » (89).

We houden ons bij de formule van de marxistische ekonomisten, omdat de marxiaanse formulering zo fluktuierend is, dat ze onbruikbaar is. In ieder geval schijnt men het verband alleen op lange termijn te moeten zien. Het probleem werd onderzocht voor

(88) Cap. III, 1, p. 69.

(89) Cap. I, p. 1121.

Cfr. ook de volgende passage, waarin Marx alleszins duidelijk maakt dat de stijging van $\frac{PM}{W}$ niet helemaal gelijkloopt met de stijging van $\frac{C}{V}$: « La même évolution qui fait s'accroître la masse du capital constant par rapport au capital variable fait baisser la valeur de ses éléments par suite de l'accroissement de la productivité du travail et empêche ainsi que la valeur du capital constant, qui pourtant s'accroît sans cesse, n'augmente dans la même proportion que son volume matériel, c'est-à-dire que le volume matériel des moyens de production mis en œuvre par la même quantité de force de travail. Dans tel ou tel cas la masse des éléments du capital constant peut même augmenter tandis que sa valeur reste inchangée ou même baisse ». (Cap. III, 1, p. 248).

de jaren na de eerste wereldoorlog ⁽⁹⁰⁾. De dan doorgevoerde werkplanning, standardisering, ontwikkeling van de bijproduktenindustrie en vooral het invoeren van automatische controlemachines en de vervanging van stoom door elektriciteit, vertragen de aangroei van C. Een rapport van G. Perazich: *Industrial Instruments and changing Technology* (National Research Project WPA 1938) zegt dat « during periods of rising industrial production, the increased efficiency of operation obtained through the installation of instruments frequently was sufficient to supply the desired increase in production without new major equipment, similarly during the decline in industrial production, an important function served by industrial instruments was that of increasing efficiency and thereby reducing costs of labour and materials per unit of output » ⁽⁹¹⁾.

Al deze procédés zijn meestal (zoals het citaat trouwens aanduidt) ook « labour-saving », maar niet in dezelfde mate.

Normaal gezien zou op de periode van een betrekkelijk konstante C/V terug een stijging moeten volgen. Immers na een periode van instrumentalisering die slechts kleine investeringen vraagt, komt een periode van automatisering die grote investeringen vergt. Indien men een studie wil maken van de trend van C/V op lange termijn en het verband met de stijging van de produktiviteit, zou men dus eerder moeten uitgaan van cyclussen van aangroei en stagnatie voor C/V tegenover een stijging van de produktiviteit. De moeilijkheden voor de verifikatie liggen hier, op het technische vlak en verder weer in de onbepaaldheid van de periodes waarin Marx denkt.

We hebben tot nog toe alleen maar de faktor C beschouwd. Het is evident dat ook de schommelingen van V moeten bestudeerd worden. Bvb. een eerste faktor die V eventueel heeft kunnen doen stijgen en nog verder kan doen stijgen, is de verhoging van de kosten voor de opvoeding.

Voorlopig zullen we twee bijkomende vereenvoudigingen invoeren:

1) we zullen veronderstellen dat de rotatieëenheid, een gemiddelde is van de rotatieëenheden van alle bestanddelen van de waarde ⁽⁹²⁾.

(90) Cfr. J. GILLMAN: *The falling Rate of Profit*, Dennis Dobson London 1956. Hst. VI en VII.

(91) J. Gillman, o.c. p. 76.

(92) Wanneer we spreken van de 'waarde' zonder meer, bedoelen we altijd de 'ruilwaarde' en nooit de 'gebruikswaarde.'

In feite hebben de verschillende bestanddelen van C immers zeer verschillende rotatieperioden: de rotatieperiode is de som van de tijd, die de produktie van een waar vergt en de circulatie ervan. Deze periode kan zeer verschillend zijn, naargelang de aard van het voorwerp dat geproduceerd wordt en de markt waarvoor het geproduceerd wordt. Marx gaat in het tweede boek van *Das Kapital* grondig in op de weerslag, die het verschil in rotatieperiode in de verschillende sectoren heeft.

2) We veronderstellen dat C en V gegeven zijn voor éézelfde periode: C is dan niet de waarde van de PM in hun geheel, maar slechts de waarde van de grondstoffen die gedurende een bepaalde periode verwerkt worden, en de slijtage van de machines gedurende dezelfde periode; V zijn de lonen die gedurende deze periode uitbetaald worden. Een berekening van C op deze wijze noemt men de berekening op fluxbasis. Over 't algemeen wordt aangenomen, dat Marx dit bedoelde wanneer hij over C spreekt. Uit de tekst is dit echter niet duidelijk op te maken⁽⁹³⁾ en deze opvatting is in sommige gevallen moeilijk te verdedigen, zoals we verder zullen zien. De andere opvatting is dat C de stock van PM aanduidt.

De meerwaarde

Vooraleer nu terug te keren tot onze drie explananda, kunnen we uit de wetten die we geformuleerd hebben, het grondbegrip van de marxiaanse ekonomie afleiden: de meerwaarde. Volgens 3° produceert de mens méér dan hij nodig heeft om in leven te blijven, volgens 7° hoeft er voor de werkkraft maar evenveel betaald te worden als nodig is om ze in stand te houden, volgens 7° en 1° zijn diegenen die geen PM hebben verplicht hun werkkraft te verkopen en volgens 8° zal de kapitalist ze kopen; uit 7° en 3° volgt nu dat er een verschil in waarde is tussen hetgeen de kapitalist koopt en hetgeen hij krijgt: de meerwaarde. We zullen ze verder voorstellen door S.

De stelling over de meerwaarde, die dus in het kapitalistisch systeem de kapitalist normaal (zonder dat er bedrog of diefstal in het spel is) toekomt, wordt door Marx herhaaldelijk geformuleerd bv.: « ... le produit est la propriété du capitaliste... Le procès de travail est une opération

(93) De enige passage, die duidelijk is op dat punt, is Hst. IV van Boek III, dat echter geheel van de hand van Fr. Engels is. De berekening op fluxbasis lijkt op eerste gezicht normaler omdat er dan grootheden vergeleken worden die gedurende éézelfde tijdsperiode verbruikt worden. In de ekonomie zijn echter vergelijkingen waarvan sommige termen uitgedrukt zijn op fluxbasis en andere op stockbasis niet zeldzaam. Men kan dus door V de lonen gedurende één jaar voorstellen en door C de stock van machines samen met de grondstoffen die over één jaar verbruikt worden.

entre choses qu'il a achetées, qui lui appartiennent. Le produit de cette opération lui appartient donc ». (94).

De drie explananda

De winst: De meerwaarde is idealiter en globaal gezien, de winst (in de 19de eeuwse betekenis van de term). Er zijn echter afwijkingen die uit de wetten die we geformuleerd hebben volgen: iedere individuele kapitalist zal trachten zoveel mogelijk winst te maken voor zowenig mogelijk $C + V$. Stellen we nu $s' = \frac{S}{V}$ (we noemen dit de meerwaardevoet) en $r = \frac{C}{V}$ (zoals we gezien hebben is dit de organische samenstelling van het kapitaal) en $p' = \frac{S}{C+V}$ (we noemen dit de winstvoet).

Indien r nu verschilt in de verschillende takken van de industrie — en er is geen reden om aan te nemen dat dit niet zo zou zijn (95) — dan is bij een gelijke s' , p' niet gelijk (96). Volgens wet 8° zal de kapitalist dus investeren in de produktietakken waar p' het hoogst is.

Het mekanisme van vraag en aanbod zal dan p' doen dalen in deze takken en doen stijgen in de andere, waaruit een nivellering volgt. Dus veronderstelt Marx, dat de winst die in feite berekend wordt en die bij de produktieprijs gevoegd wordt (dus bij de prijs voor de grondstoffen, de machines, en de werkkraft) niet de specifieke winst is van iedere sektor, maar een *gemiddelde* p' (97).

(94) Cap. I p. 736.

(95) Tenzij, eventueel, in een volkomen gemekaniseerde industrie, maar daarvoor heeft de formule als dusdanig geen zin meer vermits $V = 0$

(96) Immers $p' = \frac{S}{C+V} = \frac{S}{V} / \frac{C}{V} + 1 = \frac{s'}{r+1}$

dus wanneer r_1 groter is dan r_2 , is p'_1 kleiner dan p'_2

(97) Marx duidt niet aan hoe dit mekanisme juist werkt. Het is hier zeer duidelijk dat het eerder gaat over een « explanation sketch » dan over een volledige verklaring, al duidt hij wel beter dan onze samenvatting weergeeft, aan hoe de theorie moet geverifieerd worden. Cfr. Boek III, hst. IX. De berekeningen zijn echter fout en hebben een lange kontroverse over de waardetheorie uitgelokt. Het is inderdaad veel moeilijker dan Marx veronderstelde om de afwijking van de prijs van de waarde (of van de winst van de meerwaarde) te berekenen. Het probleem wordt bestudeerd door R. L. MEEK: *Studies in the Labour Theory of value*, London 1948. Zoals deze auteur opmerkt geeft Marx (in het zoëven vermelde hoofdstuk) de indruk dat « when the assumption that none of the commodities concerned entered into the production of any of the others was dropped, so that the values of input as well as those of output had to be transformed into prices of production, a transformation carried out on the basis of a redistribution of the « pool » of surplus value would bring out total prices equal to total values in the arithmetical sense. This is in fact not so. On any plausible set of assumptions regarding the manner

Hiermee is ook verklaard waarom de prijs afwijkt van de waarde (binnen de vereenvoudigende hypotesen). Normaal gezien zou de prijs gelijk zijn aan $C + V + S$, maar vermits men eenzelfde p' wil voor verschillende r 's, wordt S niet altijd geheel gerealiseerd en wordt er soms meer dan S gerealiseerd.

De dalende winstvoet. De neiging tot dalen van p' werd door de economen van de 19de eeuw algemeen als een vaststaand feit aangenomen, volgens Schumpeter een verregaande vorm van wetenschappelijke nalatigheid: « The first remark to make applies not only to Marx, West and Ricardo but to all the economists who busied themselves in finding an explanation for the secular fall in the rate of interest: it never occurred to any of them to ask whether there was such a secular fall. They simply

in which the different branches of the economy are inter-related, it will soon be found on experimenting with various sets of figures that if the values of input as well as those of output are to be transformed into prices of production, it is normally impossible to effect a simultaneous transformation which will make total profit equal to total surplus value and at the same time make total prices of production equal to total values. » (o.c. p. 191) Meek geeft dan een paar wijzen waarop de berekening van Marx kan verbeterd worden. We vatten hier de berekening van Winternitz samen. Winternitz verdeelt de produktie in 3 (zoals we gezien hebben gebruikt men er gewoonlijk 2) sectoren: I. sektor van de produktiemiddelen; II: sektor van de konsumptiemiddelen van de arbeidersklasse en III: sektor van de luksegoederen.

$$C_1 + V_1 + S_1 = a_1$$

$$C_2 + V_2 + S_2 = a_2$$

$$C_3 + V_3 + S_3 = a_3$$

Winternitz veronderstelt dan 1) dat, wanneer a_1 varieert volgens de prijs-waarde ratio van de produktiegoederensektor, x , C_1 , C_2 en C_3 op dezelfde wijze variëren

2) dat, wanneer a_2 varieert volgens de prijs-waarde ratio van de konsumptiegoederen, y , V_1 , V_2 en V_3 ook volgens die ratio variëren; hij stelt bovendien z als de prijs-waarde ratio van de luksegoederen.

Hieruit krijgen we dan de volgende drie vergelijkingen:

$$C_1x + V_1y + S_1 = a_1x$$

$$C_2x + V_2y + S_2 = a_2y$$

$$C_3x + V_3y + S_3 = a_3z$$

$$\text{Bovendien stelt hij } \frac{a_1x}{C_1x + V_1y} = \frac{a_2y}{C_2x + V_2y} \quad (i)$$

(omdat:

$$C_1x + V_1y + k(C_1x + V_1y) = a_1x$$

en

$$C_2x + V_2y + k(C_2x + V_2y) = a_2y$$

waarbij k de gemiddelde winst voorstelt; de twee vergelijkingen van (i) zijn dan gelijk aan $1 + k$.)

Winternitz vertrekt nu van de veronderstelling dat de globale waarde gelijk is aan de globale prijs (de winst en de meerwaarde kunnen dus niet meer gelijk gesteld worden), dus:

$$a_1x + a_2y + a_3z = a_1 + a_2 + a_3$$

took it for granted and in doing so, displayed an almost unbelievable degree of scientific carelessness » (98).

Overigens meende Schumpeter dat Marx's argumentatie in zijn eigen kader juist was « ... Marx's explanation of the Tendency of the Rate of Profit to Fall, in which both Marx's himself and some of his followers took great pride.

If we do grant, first, there is such a tendency and, second, that Marx's theory of surplus value is all right, then this pride was not unjustified.

Few, if any, experiences of an analyst are more gratifying than is the discovery that a theory (...) will explain a fact (...) which the author of the theory had *not* in mind in constructing this theory » (99).

Schumpeter overdrijft de fout die de klassieke economen maken de daling van de winstvoet door aan te nemen. Ze verwaarloosden niet helemaal empirische bevestiging te zoeken, alleen was het bestaande cijfermateriaal onvoldoende en maakte bv. A. Smith een analysefout door te veronderstellen ; « On peut établir pour maxime que partout où on pourra faire beaucoup de profits par moyen de l'argent, on donnera communément beaucoup pour avoir la faculté de s'en servir, et qu'on donnera en général moins, quand il n'y aura que peu de profits à faire par son emploi. Ainsi, suivant que le taux ordinaire de l'intérêt varie dans un pays, nous pouvons compter que les profits ordinaires des capitaux varient en même temps ; qu'ils baissent quand il baisse, et qu'ils montent quand il monte. Les progrès de l'intérêt peuvent donc nous donner une idée du profit du capital » (100).

Hoe ziet Marx dit probleem nu? We kunnen de redenering als volgt reconstrueren : indien wet 8 waar is, zal de kapitalist p' zo hoog mogelijk willen. Hiertoe kan hij verschillende methodes gebruiken :

1. hij kan de absolute meerwaarde doen stijgen, d.w.z. V konstant houden en S doen stijgen door de werktijd te verlengen. Dit is slechts mogelijk binnen bepaalde grenzen : bij een overdreven lange werktijd zal V stijgen omdat de rekonstitutie van de werkkraft duurder wordt (zie definitie noodzakelijke bestaansmiddelen).

2. hij kan de relatieve meerwaarde doen stijgen door V te doen dalen d.w.z. de produktie van de konsumptiemiddelen goedkoper maken, dus de produktiviteit in sektor II doen stijgen.

(98) x, y en z kunnen dan gevonden worden.

(98) J. Schumpeter, o.c. p. 651.

(99) ibidem.

(100) A. SMITH, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, Franse vertaling van J. Garnier. Guillaumin et Cie, Paris, oorspronkelijke uitgave : 1775-1776.

3. hij kan trachten extra-meerwaarde te kreëren, d.w.z. de produktiviteit van de arbeid doen stijgen boven het sociaal gemiddelde en zo — door de waar te verkopen aan de gangbare prijs, terwijl haar waarde gedaald is (door de verhoging van de produktiviteit) — een grotere winst realiseren dan normaal. Zoals we gezien hebben in het gedeelte over de winst, kan dit procédé door de individuele kapitalist slechts gedurende een betrekkelijk korte periode toegepast worden. De andere kapitalisten zullen dezelfde produktiviteit trachten te bereiken. Op een bepaald ogenblik wordt deze nieuwe produktiviteit de sociaal gemiddelde en bestaat er geen extra-meerwaarde meer.

Op lange termijn nu hebben de twee laatste methoden een nadelige weerslag op p' . Immers een stijging van de produktiviteit veronderstelt een stijging (wet 9) van r en vermits $p' = \frac{s'}{1+r}$ impliceert die stijging dus een daling van p' .

De produktiviteit stijgt nu volgens deze mekanismes in de twee sectoren. Voor het derde mekanisme is dit duidelijk, maar het is ook het geval voor het tweede: immers een daling van de prijs van de konsumptiemiddelen, doet V dalen ⁽¹⁰¹⁾ ⁽¹⁰²⁾. Indien deze mekanismen nu inderdaad spelen, daalt volgens Marx' formules de winstvoet ⁽¹⁰³⁾.

Marx zelf zag echter een aantal processen die de daling tegenwerken: hij stipt er zes aan, waarvan er echter 2 buiten het kader van de vereenvoudigende hypotesen vallen en die we dus weglaten ⁽¹⁰⁴⁾.

(101) In het kapitalistisch stelsel zou de stijging van de produktiviteit dus verklaard worden door het winstbejag van de individuele kapitalist. Marx schijnt echter de stijging van de produktiviteit ook te zien als een soort « historische wet » die voor alle systemen geldt.

(102) Marx ziet nog een andere faktor, die de mekanisering in de hand werkt, nl. de direkte bedoeling arbeidskrachten uit te sparen. P. M. Sweezy schijnt dit als het voornaamste te beschouwen (cfr. o.c. p. 88). Men kan zich echter afvragen of zo'n opvatting niet eerder ideologisch getint is. De tesis klinkt wel plausibel als men rekening houdt met het feit dat de mekanisering gewoonlijk de produktie regelmatig maakt en dus de mekanisering in één tak van de industrie pas ten volle rendabel wordt, wanneer ook de takken gemekanserd worden, waarin produkten van die eerste tak als produktiemiddelen gebruikt worden.

(103) In de veronderstelling natuurlijk dat de kapitalisten niet volgens Marx' schema redeneren. Marx drukt er in de loop van het eerste gedeelte van het derde boek herhaaldelijk op dat men gewoonlijk niet inziet dat de winst afkomstig is van V en niet van $V+C$. Hij beschouwt dit als een grove analysefout. Immers indien men uitgaat van de veronderstelling dat de winst afkomstig is van $C+V$, is er geen enkele reden om te veronderstellen dat een besparing in V geen goede zaak zou zijn op lange termijn.

(104) Het zijn — de verlaging van het salaris onder zijn waarde (in tegenspraak met algemene wet 17 en hypotese 4)

— de buitenlandse handel

- blijven : 1. de verhoging van s'
 2. de verlaging van de waarde van C
 3. de relatieve overbevolking
 4. het kapitaal met akties

De bespreking die Marx aan 4 wijdt is onbegrijpelijk ; we gaan er niet op in.

- ad 1. Dit is voor ons het interessantste geval, omdat de oorzaken die r doen stijgen ook s' doen stijgen, maar een tegengestelde weerslag hebben op p' , gezien de algemene formule $p' = \frac{s'}{r+1}$

Marx denkt dat globaal gezien de invloed van r het belangrijkste is, maar redeneert hierbij zeer intuïtief : « ... la compensation de la réduction du nombre de travailleurs par l'accroissement du degré d'exploitation $\frac{(S)}{V}$ se heurte à certaines limites qu'elle ne peut franchir ; donc si elle peut entraver la baisse du taux de profit elle ne saurait la faire cesser » ⁽¹⁰⁵⁾ met het al dan niet juist zijn van deze intuïtie staat of valt Marx bewijs van de dalende winstvoet dat dus niet zo waterdicht is als Schumpeter wel lijkt te veronderstellen.

- ad 2. Hier worden we weer gekonfronteerd met het verschil tussen de technische samenstelling van het kapitaal en de waardesamenstelling. Marx meent dat zowel $\frac{PM}{W}$ stijgt als $\frac{C}{V}$ maar dat de eerste verhouding sneller stijgt, omdat voor een grotere massa MP , C konstant kan blijven als de produktiviteit gestegen is in de industrietakken waar de PM geproduceerd worden en hun ruilwaarde dus gedaald is. De moeilijkheden die de interpretatie van wet 2° en 9° opleveren, hebben natuurlijk hun weerslag op het evalueren van het belang van deze tendens.

- ad 3. Dit kan slechts van onderschikt belang zijn. Op een bepaald ogenblik kan een grote voorraad goedkope arbeidskrachten de mechanisering en de stijging van r tegenhouden. Aannemen dat dit op lange termijn een grote rol speelt, is in strijd met de algemene wetten, en het vereenvoudigend kader waarin *Das Kapital* gesitueerd is. Indien p' nu inderdaad op lange termijn daalt, komt er een ogenblik waarop p' zo klein zal zijn, dat het geen zin meer heeft verder te produceren in functie van de winst (hoe klein p' moet zijn hangt natuurlijk af van de absolute grootte van $C+V$).

(105) Cap III, 1, p. 260.

Marx leidt hier uit niet direkt een ondergang van het kapitalisme af ; maar wel het ontstaan van krisissen en vermits de krisissen gepaard gaan met een tendens naar monopolisering (het kwasibewijs hiervan hebben we niet afgeleid uit de algemene wetten⁽¹⁰⁶⁾ is het niet duidelijk of er zelfs op lange termijn een ondergang moet uit afgeleid worden ; hiervoor moeten eerst de wetten van het monopolie-kapitaal bestudeerd worden.

Besluit

Hiermee hebben we dus een drietal explananda afgeleid, die op een meer empirisch niveau staan, dan de algemene wetten. Dat de afleiding niet volledig is, is duidelijk : de gedachtengang is slechts quasie-deduktief en niet volledig geformaliseerd, bovendien zijn de winst en de prijs slechts zeer algemeen verklaard ; hetgeen verklaard is, is zeker niet het empirisch fenomeen « prijs ». Indien we eventueel kunnen zeggen dat de prijs van de kaas in het winkeltje op de hoek, een empirisch gegeven is, is de prijs van alle produkten die in een bepaald land gedurende een bepaalde periode geproduceerd worden, zeker geen empirisch gegeven meer, maar een aggregaat, dat slechts door bepaalde, o.m. statistische bewerkingen kan samengesteld worden. We stuiten hier dus op het probleem van de economische verifikatie, zoals we het hoger gezien hebben. Marx' redenering gaat in feite echter nog niet tot op dat niveau : gesteld dat we statistische gegevens hebben, die als wetenschappelijk valabel beschouwd worden, dan moet er nog bepaald worden aan welke criteria de verifikatie moet voldoen om inderdaad de verifikatie van de theorie in kwestie te zijn. Hiervoor moet dus een economisch model opgesteld worden. Marx' werk blijft op het niveau van de globale theorie, die een groot aantal fenomenen door een betrekkelijk klein aantal principes verklaart en waarbij de korrespondentieregels met wat als empirisch beschouwd wordt, volgens de wetenschappelijke normen van onze tijd, grotendeels ontbreken.

Het overlopen van de verifikatiepogingen, van *Das Kapital*, die reeds ondernomen werden valt natuurlijk ver buiten het bestek van dit artikel.

Tot besluit willen we enkel nog een opmerking maken over de « kulturele aanvaardbaarheid » van Marx' uitgangspunten — dit omdat we menen dat het bestuderen van dit probleem belangrijk kan worden gezien de huidige oriëntering van de studie van het inductieprobleem.

Marx' werk ligt in de lijn van de Engelse klassieke school. De voorname verschillen zijn de volgende :

(106) De monopolisering ontstaat omdat bij krisissen de minst sterke konkurrenten failliet gaan.

1. onder de invloed van de fisiokraten en vooral van Quesnay besteedde Marx meer aandacht aan de makro-ekonomie dan de meeste van zijn tijdgenoten. Deze tendens breekt echter even later ook in de andere economische scholen door;

2. Marx is de eerste die de nadruk heeft gelegd op het belang van de technische ontwikkeling voor de ekonomie ⁽¹⁰⁷⁾.

Marx' werk was dus zeker geen vreemd lichaam in de economische kontekst van zijn tijd. Zijn vernieuwingen bestaan meer uit een anders groeperen van elementen, dan in een gehele verandering van alle basisbegrippen van de ekonomie.

Algemeen Besluit

In het licht van het DN-schema gezien, is *Das Kapital* een « explanation sketch »: de weg van de explanantes naar de explananda is slechts quasi-deductief, het explanans is niet duidelijk als dusdanig geformuleerd en zijn « empirische » inhoud is moeilijk te determineren ⁽¹⁰⁸⁾. Al deze problemen zijn o.i. echter gemeenschappelijk aan de meeste verklarend-teoretische werken op het gebied van de menselijke wetenschap ⁽¹⁰⁹⁾.

In ieder geval lijkt het ons duidelijk dat men Marx' werk kan bestuderen volgens een wetenschappelijke methode. We hebben in het werk geen specifieke trekken ontdekt, die er een statuut sui generis zouden aangeven. Er is dus geen enkele reden om te denken dat « ... la pratique théorique de Marx... est le critère de la « vérité » des connaissances produites par Marx... » ⁽¹¹⁰⁾. Er zijn echter ook geen redenen om *Das Kapital* als een eigenaardig soort metafisika te beschouwen.

A. ZAENEN

(107) Voor een meer gedetailleerde situering van Marx tegenover de ekonomie van zijn tijd verwijzen we naar J. Schumpeter, o.c.

(108) Sommige ekonomisten stellen het begrip « waarde » in kwestie omdat het zo moeilijk te verifiëren is. Zoals we echter hoger gezien hebben is het feit dat de meerwaarde en de waarde geen direkt experimenteerbare begrippen zijn op zichzelf geen argument tegen hun wetenschappelijkheid. De discussie over dit probleem is meestal spijtig genoeg zeer polemisch getint. Cfr. o.m. R. L. Meek, o.c. en Joan ROBINSON, *An Essay on marxian economics*, MacMillan and Co, New-York, 1960.

(109) Het is natuurlijk mogelijk dat men bij een verdere ontwikkeling van de metodologie en de filosofie van de wetenschappen mindere vage criteria vindt, waardoor het mogelijk zal worden werken, die volgens de huidige criteria niet als onwetenschappelijk kunnen beschouwd worden, uit te schakelen.

(110) L. ALTHUSSER, in *Lire le Capital*, tome I, p. 76.